

ЛІТОПИС

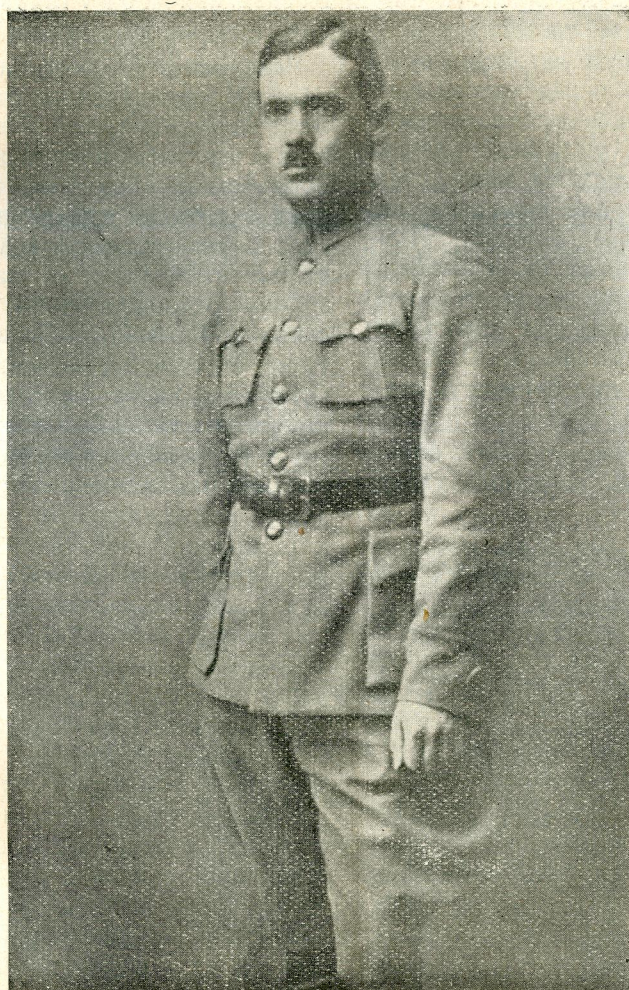
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 9

ВЕРЕСЕНЬ

1936

Сотник У. Г. А. і С. С. (I-ий полк СС.) Микола Королюк — Добромірка, пов. Збараж, два рази ранений, — помер на тиф 5. XII. 1919 р. в Староконстантинові.

І Н В А Л І Д

Сидить самітно в своїй хаті
І коротає тихі дні
Важкі такі, як і слова ті,
Що він розказує мені:

»Все памятаю так, як нині:
Це під Жмеринкою було...
Пшеничні ниви. Небо синє.
Ми брали приступом село.

То там лишив я свою ногу...
Сьогодні — бач: я інвалід,
Чи вийду з хати на дорогу,
Чи крізь життя — важкий мій хід«.

Події на Замарстинові дня 21. XI. 1918 р.

Написав: Д-р Петро Сайкевич.

Події, що скоїлися на північному крилі українського бойового фронту, підчас загального наступу в дні 21. листопада 1918 р., отже негайно після перемиря, а безпосередно перед нашим відступом з Львова, представлялись трохи інакше; як це подає сот. О. Кузьма у „Листопадових Днях“ на стор. 402 і 403 в уступах від слів: „...На північному фронті“... до слів... „не вважаючи на його гостру активність, на попередні позиції“. Наступ і пізнішу оборону, щодо відступу зі Львова, переводила Радехівська Сотня пор. Сайкевича враз з Козацьким Загоном от. Долуда під командою сот. Карася, а не У. С. С., як це подає сот. О. Кузьма. І тому в дальших виданнях слід перевести відповідну коректу.

На самому північному крилі українського бойового фронту, то є в різні при Жовківській вулиці, та околиці, занимали позиції У. С. С. під командою четаря Гачкевича, але лише до ранку 21. листопада 1918. Дня 21. листопада ранком змінив четаря Гачкевича пор. Сайкевич П. і місця У. С. С. зайняла Радехівська Сотня. Для успішнішого переведення завдання, у даному районі, Радехівській Сотні приділили Козацький Загін от. Долуда під командою сот. Карася. Отже розположення частин на північній крилі північної групи „Підзамче“, що нею командував таки з Підзамча сотник У. С. С. Носковський, в дні 21. листопада 1918. ранком, безпосередно перед наступом, було таке:

1. У. С. С. з базою на стації Підзамче на право сягали по ріг вулиці Зборовських — св. Мартина і їх завдання докладніше я не знаю.

2. Радехівська Сотня з базою у різні при Жовківській, була властивою ударною частиною північного крила групи „Підзамче“ і тому їй було приділено Козацький Загін от. Долуда, що по переведенні завдання негайно мав відійти на відпочинок, залишаючи Рад. Сотню на нових позиціях.

3. На кінці правого крила, поза Львовом уже, мала нести охорону крила наступаючої частини сотня хор. Коники, що для успішнішого переведен-

ня завдання за базу взяв село Збоїска з окрешними височинами, що на захід від нього.

Радехівська Сотня враз з Козацьким Загоном мала за завдання наступити з різні в напрямі Замарстинова, виперти звідтіль ворога, та в першу чергу перстеном получитись з У. С. С. на розі вул. Зборовських—Мартина, та навязати сталий контакт з сотнею хор. Коники в Збоїсках. В цьому Рад. Сотню мали спомогати активно частини зправа і ліва. У. С. С. спомогали кулеметним вогнем з 2-поверхової камениці, що на розі вул. Зборовських і Мартина, дальше перебрали на себе санітарну опіку над раненими Рад. Сотні, та заохочені бравурним наступом Радехівців і Козаків, зробили відважний та подивугідний наскок з своїх позицій і в цей спосіб причинились до побіди, бо в недовгий час, по скінченні перемиря, вулицею Мартина здовж походжали Радехівці з Козаками! З сотнею хор. Коники з початку через темноту не було ніякого звязку, опісля був зоровий, бо люди цієї сотні суятилися на височинах біля Збоїск, та їх поява там більше непокоїла Радехівців і Козаків, як помагала. Одначе поява сотні Коники на височинах непокоїла теж і ворога, хто знає чи не більше, ніж ми надіялися. І маючи людей обізнаних з тереном, та тактикою боротьби в місті, хоч як слабими силами, міг я був тоді загрозити поляків з півночі так, як це зробили вони нам зі сходу. Одначе не можна було вдержати звязку, бо стрільці, підстаршини, а навіть я сам як командант ніяк не визнавались у Львові і треба було великих жертв для побороення цих браків. На перешкоді стояли теж дротяні засіки, позамикані брами, залізні огорожі та бляшанно-залізні засуви при дверях, та вікнах. Ці перешкоди ми стрічали майже на кожному кроці а усунути їх не було чим, був величезний брак приладів.

Наступ почався ранком о 6. год. після гарматного вистрілу. Було ще темно, як ми гусаком, залишивши слабу залогу в різні, опустили її сильну огорожу, та з биттям серця — пустились капустя-

ними городами в напрямі вул. Мартина—Огородницької. Тяжко було продиратись почерез стільки природно-штучних, чи штучно-природних перепоп, що їх творили дротяні сітки високих огорож. Приходилось кружляти, міняти напрям, простувати, як псам перелазити дірами тощо. Це поставило перед нами питання, як далі йти? — розстрілюючи неможливо, отже в групах гусаком, при чому на спосіб скоків — одні підходили, а другі відстрілювались, примушуючи ворога до нагального відступу. Наступ був рішучий, так що поляків заскочив, хоч вони його сподівалися. Вони мабуть теж мали наступати, але більше до середини міста в напрямі Підзамча і тому то У. С. С. припала честь зміритись з випадовою польською групою поближче залізничних торів.

На відтинку Рад. Сотні успіх був повний. Певні себе обличчя Козаків — гідна постава командантів зробили своє. Праве крило сотні забігло за далеко, бо взявши вул. Мартина, посунулось аж під Огородницьку і там мусіло залягти в рові до вечера, потерпівши значні втрати. Окрилюючи ворога, воно охоронило ліве крило сотні хор. Коника — встелюючи трупом прогалину між Радехівцями і цією сотнею. Кілька разів намагався я видобути відважних загорільців з опресії, та в міжчасі заходили все якісь перепони, диктовані незрозумілими мені подіями, про що ніхто мене не повідомляв, а що я клав на карб неунормованих ще відносин, наслідку кожної операції. Довше застановився я над алярмовим вицофанням з відтинку Коз. Загону, що наступило десь по 10. год. ранку. А тут поляки ставали чимраз більше активними. Я рахувався з протинаступом і заздалегідь підготовляв відповідні об'єкти з метою за всяку ціну не допустити до розриву налаштованого перстеня звязку. В тій цілі постановив я кріпко тримати вул. Мартина та обсадив дома, що стоять на східнім її боці. З цієї позиції унерухомлював я всі спроби польського протинаступу, а було їх 5. Однак під ніч я мусів сконцентрувати сили, бо не було людей, що пішли б на стежу, чи звязок і не пропадали тому лише, що не визнавшись в терені, по prostu губились.

Тому то я поділив сотню на дві частини, одна обсадила прачкарню, а друга різню. Та люди, що їх я вислав на Підзамче до команди від год. 3—8 вечером, не поверталися, не поверталися і ті, що йшли на звязок з У. С. С. Я був під загрозою втрати усіх вояків. А тут потреба було накормити тих, що залишилися та заpastись в амуніцію. Отже я рішився самому вибратись на Підзамче та заpastись в потрібні харчі, муніцію, здати звіт з положення, зорієнтуватись в положенні, та встановити спосіб звязку, просячи пару людей, обзнайомлених з містом та його закомарками, щоб цей звязок могли сповнити.

Команду здав на десятника з Оплицька родом, а сам з декількома людьми пішов на Підзамче. Там не міг я нічого довідатися. Спостеріг страшний розлад, чого не хотів, чи не міг мені пояснити сам командант. Ввиду цього, взявши хліб, два баняки капусняку з консервами та дві пачки набоїв, побіг до різні. Тут все було в порядку, так як я лишив. Та поляки ставали напирати й мені прийшлося посилити чуйність та звязок між обома частинами. Та не на довго. Біля 11. год. веч. поляки почали наступати на прачкарню і різню, висилаючи сильні стежі до Збоїск. Я відтягнув частину сотні з прачкарні до різні і звідсіля успішно відбивав кожну спробу поляків заволодіти різнею. Та такі сильні атаки і їх безпереривність, рівночасна ж метушня і крики в місті, як і заграва зі сторони середмістя непокоїли людей, коли я особисто не міг ще зорієнтуватись, що саме зайшло. Я був схильний взяти це на карб револти, чи непослуху своїх і ніяк не хотів вірити типам з напактованими наплечниками про нашу трагедію, що густими групами опускали Львів Жовківською вулицею. Не повірив словам Д-ра Костя Левицького й князя Вишиваного, що їх я задержав був у самоході на Жовківській вулиці біля різні. На їх представлення про катастрофу, я хотів їх арештувати за розсівання тривожних вістей. На жаль гіркі слова були дійсністю — та я не подавався. Відбила моя дитяча сотня ще один сильний наступ... і напевно остання, бо ранком, біля 7 год. 23. XI. опустила різню, подаючись на Збоїска і Малехів, з раненим своїм командантом.

Булавна сотня II. колом. Бригади під Львовом.

Стрільці на сцені

Написав Ярослав Гриневич, б. УСС., б. хор. УГА.

Знімка гуртка Українських Січових Стрільців-акторів українськоо театру, — поміщена в Памятковому Стрілецькому Альбомі, викликала в моїй пам'яті спомини, притрушені вже попелом забуття.

Здається, немов нині, бачу ту стрілецьку братію, обіднану під скиптром Мельпомени, що в часі воєнної хуртовини підтримувала культурно-освітнє українське життя. Призначений лікарською комісією до служби в запіллю опинився я в 1917 р. у Львові. Командант станиці У. С. С. отаман Др. Волошин опікувався українським театром, що тоді грав у великій салі Муз. Т-ва ім. Лисенка. За прикладом деяких товаришів стрільців — пішов і я, — зголоситися до праці в театрі у вільних, поза службою годинах.

Здавалося, що ніколи театр не був більш потрібний, як підчас світової війни. Серед жахливих подій на фронті, голоду у запіллю — людський ум — так військовий, як і цивільний бажав розради, забуття бодай на кілька годин будня. Не диво, що саля українського театру у Львові була тоді постійно виповнена по береги публікою.

А було чого: невіджалуваної пам'яті пок. Катря Рубчакова, управителька театру, монополевий „Карась“ з Запорожця за Дунаєм — Іван Рубчак, першорядний артист Василь Коссак з дружиною, інтелігентний і працьовитий Микола Бенцаль з дружиною, капітальний у сальонових ролях Лесь де Новіна Розлуцький, добрий характеристичний актор Луць Лісевич і незрівнаний М. Крушельницький, „артист до всього“ Володимир Демчишин, гарний тенор Евген Банах, працьовитий Онуфрак, повний темпераменту Осип Гірняк, талановитий Евген Кохан, Ю. Танчаковський, композитор капелник Ярослав Барнич, вістун Озаркевич, стар. дес. Гринішак з дружиною, суфлер Степан Хомик і ще дехто — талановиті сестри Парохоняківні, Юрчакова, незрівняна в ролі п'яної молодиці Осиповичева і інші.

Чимало з названих уже не жие, а чимало попрацалося з театром раз на завжди.

Не живе вже Катря Рубчакова, помер Лесь де Новіна Розлуцький, Онуфрак. Десь пропав Евген Банах (мабуть у большевії) та Евген Кохан (там же), Осип Гірняк (вивезений на Соловки).

Репертуар воєнного часу був багатий. Грالی передусім народні песи, рідше сальонові. Згадати хоч би такі як: „Ой не ходи Грицю“, „Вій“, „Безталанна“, „Маруся Богуславка“, „Невольник“, „Галька“, „Сватання на Гончарівці“, „Хата за селом“, і інші, зі сальонових: „Романтичні“, „20 днів тюрми“ і т. п.

Що торкається театрального внутрішнього порядку, — то управителькою театру була пок. Катря Рубчакова, режисером історично-побутових штук був Микола Бенцаль — а сальонового репертуару Евген Кохан. — Членів театральної дружини було около 40. — Вистави відбувалися в великій салі Муз. Т-ва ім. Лисенка, котрому управа

театру платила оплату за винайм салі. Щоденно від год. 9—1 перед полуднем відбувалися проби, часто і пополудні, а вечером коло год. 6-ої сходилися артистки і артисти, щоби приготувити виставу. Гардероба жінок знаходилася на поверсі — мужчин у партері. Тут в гардеробі минали веселі хвилини на товариських розмовах, тут сходилися також театральні симпатки. Тут лунали не раз політичні і воєнні дискусії, часто дуже весела розмова, а то і пісні стрілецькі.

Пригадую собі, що одного дня, коли я мав службу в станиці У. С. С. при вул. Зіморовича у Львові і був сам у канцелярії — прийшов до станиці австрійський старшина. Від нього я довідався, що до нашого театру цього дня вибирається „сам“ архикнязь Вільгельм Габсбург. Памятаю, як тоді я мчав до світлої дирекції, щоб її про те попередити. Бл. п. п. Рубчакова зарядила тоді строге театральне поготівля, скріпила хори й оркестру, повідомила про цей незвичайний випадок св. Юр. На вечір призначено „Ой не ходи Грицю“. Вечером у святочно прибраній салі, в якій видніла українська генераліція і штабові австрійські старшини, йшов „Гриць“ — Марусю грала п. Рубчакова.

З інших пригод варто згадати одну, підчас вистави „Невольника“. В одній дії зображено, як у неволі конає один з козаків, а решта невольників, заковані в кайдани, трохи співають, а потрохи плачуть. Підчас тої дії впадає на сцену дикий яга з яничарами та насмівається з невольників, а деяких навіть бе. Трапилося раз, що ролю аги грав артист Г... Стрілець Г... солідно ухарактеризувавшись, забув, що правовірним магометанам коран забороняє пити алкоголь... Тимчасом зближався його виступ на сцені, а режисер Микола Бенцаль, бачучи стан „аги“ почав уже рвати волосся з розпуки. Та „аги“ не було ким заступити. Яничари вивели його силоміць за куліси, встромили йому в руку кріпку нагайку з гудзами і в відповідну хвилю випхнули на сцену, міркуючи, що може на сцені він прийде до притомности і відиграє свою ролю як слід. І ось ми „невольники“ заковані в кайдани сидимо в гурті, раз-по-раз зітхаючи важко, а наш нещасний товариш (грав його Демчишин) конає на вязці соломи. Аж — тут... впадає на сцену юрба яничар, попихаючи вперед свого агу, з грубезною нагайкою в руці. Ага несамовито завертає очима й старається не втратити рівноваги. — Публіка жде насторожена. Та інстинкт актора пригадав „азі“, що він тут щось має робити. Нагайка в руках.. ага. Різкий свист у воздуху і нагайка, з цілого розмаху паде на нещасного „небіщика“ Демчишина. Демчишин ожив з болю, але амбіція мерця не дозволяє йому рушитися з місця. Паде другий, третій, п'ятий, десятий удар. Чути притишений голос небіжчика: Гвалт! Тоді Г... кинувся на нас бездольних невольників. — Врешті після кількох хвилин такої масакри — яничари поривають озвірілого агу — а через кілька минут сходимо ми

до гардероби — на правду побиті, з гудзами і синцями на цілому тілі.

Або у „Романтичних“ Ростана, писаних білим віршом. Якось раз наш достойний суфлер в останньому акті забув добрий підручник, а забрав у суфлерську будку книжку без карток на кінці. Іде сцена, де грає Рубчакова і Лесь де Новіна Розлуцький. Новіна рідко коли виучувався своєї ролі. Він у добрій комітиві з суфлером, який його часто ратує. Але тут уже суфлер не міг нічого вдіяти. Та Новіна (хай земля буде йому пером) не стратив голови. Він миттю імпровізує свій власний білий вірш і на вивчені речення Рубчакової має миттю готову відповідь власної композиції. І то цілком нічого собі.

Театр грав не тільки у Львові, але часто виїжджав на провінцію: Стрий, Станиславів, Самбір, Коломия, прифронтний Золочів — це етапи стрілецької театральної Музи. Незвичайним успіхом увінчалися стрілецькі вистави в Чернівцях — столиці Буковини. Представлення йшли 3 тижні в міськй театрі — при постійно переповненій салі — а розентузіязмована публіка — тому що це грали стрільці, вистоювала вже заздалегідь по білети в черзі від театру, аж до ресторану Різля.

Йшли: „Барон циганський“, „Галька“, „Жидівка“, „Безталанна“, „Дай серцю волю“..., „Нещасне кохання“, „Дядя Ваня“ і т. д.

Коли в 1918 р. з розпадом царату засіяло золоте сонце свободи над Україною — разом з У. С. С. виїхав на Велику Україну і стрілецький театр. Члени театру замешкали в селі Грузькй коло Єлисаветграду, де організацію театру військова команда поручила стрільцям Бенцалеві і Рубчакові. — Щодо мужчин то все було гаразд, але жінок таки треба було дібрати з місцевих красунь. Наш театр грав тепер в столиці Херсонщини місті Єлисаветі у міськй парку у літнім театрі. — Успіх театральний і касовий все першорядний.

Широка українська натура — широка як степи — любить забаву. І бувало бавилися стрільці і міщани, хлопці і дівчата... А тут, вже пора остання вертати до Грузького — бо відпустка кінчиться. Вертає театральна братія до Грузького підводами. Ранок. Колишуться лани пшениці, золотих соняшників. — У полі вже при роботі село. А тут надїжджає з міста ряд фір зі стрільцями артистами. У одній Рубчак на басі грає, Бенцаль на скрипці, Крушельницький бе у решітку. — Забава тай годі. І в тім веселім гаморі бере участь село, дівчата, парубки кидають серпи, коси, — і серед степену танцюють в такт стрілецької музики. Степ гуляє...

Все, що веселе, кінчиться часто несподівано. Розбавлені артисти їзджають з музикою в село Грузьке — де вишкіл У. С. С. — Будиться командант от. Косак: „зараз до звіту“ — паде його наказ. І ось настроій потах — тут дехто зажурився на добре звітом. Бо у вишколі нема жартів — послух передовсім. Готуються стрільці до звіту. Чистить Рубчак свій однострій, приплювує на черевики, — дарма, в однострою брак гузика, а черевики заболочені з заду — тай годі. Стає ряд артистів, представлених до звіту. Перший на самому переді Руб-

чак. — Він випростовується перед от. Коссаком — і цілим розмахом солідного вояка — вдаряє в дашок мазепинки. Шапка не видержує удару і злітає з голови, Рубчак її підіймає — і зачинає нано-во. — Тут от. Коссак в сміх, — і щоби успокоїти збентеженого „Карася“ — іменує його старшим стрільцем. Дальшого звіту вже не було.

Розказує дальше Рубчак таке: „тепер я вже „шаржа“ так як мій зять (покійний поручник Теофіль Мойсейович — що тоді був четарем) маю на ковнірі звідку. Але звідки її взяти, тої зірки. Дали мені срібні четарські звідки. Нашив їх на ковнір, йду дорогою — все бе мені „в дах“ — аж рука омліла від салютовання. — Десь звідкись лихо наднесло якогось „катона“, малярського старшину, мабуть капітана. Я переходячи коло нього — не засалютовав. А цей як не закукурічиться, щось говорить до мене цілих десять хвилин, — а я не маю часу — (спішуся на квартиру — щоби по тих почестях відпочати). Ледви на міги випросився. — На другий день узрів мене у тих зірках сам отаман У. С. С. Коссак. Його кінь аж станув дуба — так впав його острогами отаман Коссак — як узрів, що маю зірки не старшого стрільця а четаря...

В літі 1918 р. ми обидва, то є Банцаль і я (Рубчак) зголосилися як хорі. — Вислали нас тоді на провірку здоровля до Одеси. Дістали ми на дорогу два кружки сира, 2 фляшки руму, їдемо. — Дав я подержати Бенцалеві сир — а сам ховаю фляшки з румом. — Їдемо, їдемо тай їдемо... Скоштував я трохи руму, добрий... чим довше коштую, — тим рум видається ліпший. І ось нагадалась мені одна оперова арія — заспівав. Нічого. Заспівав ще раз... позбігалися до мене на залізничій стації всі німці зі сусідніх вагонів. Щось вони до мене говорять, махають руками, — говорять якимсь диялектом мабуть баварським, — нічого не розуміємо — ні я, ні Бенцаль. — Але, щоби їх не дразнити — ми до них: я, я, потакуємо їм. Аж дали нам спокій.

Врешті приїжджаємо до Одеси. Велике місто, тільки дворець залізничий паршивий. Питає Бенцаль мене, куди підемо? — (забув бідняга, що нам дорога до шпиталю).

— До церкви, кажу, „подякувати Богові за щасливу подорож“.

Зайшли ми до церкви. Пахне тут кадилом, свічки горять — повно тут монахів. Товсті, з довгими бородами та довгим волоссям. Правиться Служба Божя. Співає якийсь монах басом, — але куди йому. Висилаю Бенцалю до нього, щоби позволив мені Апостола прочитати. — Позволив. Дивляться на мене цивілі — що я таки добре басом співаю, аж Бенцаль з задоволення кашляє. — Хочемо з церкви вийти — але де, монахи нас не пускають.

— Австрієц, просимо, кажуть, до нас — в гостину.

Зайшли ми до їх монастиря на якійсь там вулиці. — Здоровий монастир, грубезні мури. В середині коридори, у них повно дверей до келій, а на стінах висять образи, що представляють Винокура-діявола, що вигадав вино і подібний алкоголь. Але на коридорі нічого ми не робили, — бо вино

пили в столовій келії, — а пили ми його три дні і три ночі.

Зголосилися ми врешті до шпиталю. — Тут нас пороздягали, викупали, положили в ліжка. Приемно, тай годі... Лежимо ми оба тиждень, нічо... лежимо другий, — нічо... третій, — нам вже нудиться, — а по четвертім тижні лікарі узнали мене за здорового, — а Бенцалеві казали ще трохи полежати. У день мого виїзду з Одеси до Грузького вибухла в Одесі амуніція. — Я тоді стояв коло вікна, кинуло мене назад на моє ліжко. Поворотну дорогу до Грузького відбував я вже не залізницею але кораблем через Миколаїв. Бо на залізничій дорозі — не можна було переїхати, — був якийсь бунт селян, що не хотіли дати німцям збіжжа.

А далі оповідає Бенцаль: „Попрашав я з тяжким серцем Рубчака і остав сам у шпиталі. Нудьга, можна сказитися і когось покусати... Врешті після 2 тижнів ледво випросився назад до стрільців. — Приїжджаю до кадри, а тут виджу, Рубчак вже готується до відїзду на виздоровчу відпустку. І то не куда будь — до Матері — Галичини. — Тоді я до звіту з просьбою за відпустку. — Дістав Богу дякувати. Їдемо обидва. Всіли ми в реставраційний вагон, Рубчак ще перед тим вичистив свої зірки, так сіяють як лейтнантські. Щоби достроїтись до елегантного настрою, який панував у вагоні, ми казали дати пляшку вина, а потім Рубчак випробовував свого баса. До нас присівся тоді якийсь генерал. Він намагався нас впоїти вином, але це йому ніяк не удавалося. У реванжі Рубчак заспівав йому кілька арій з „Циганського барона“ — з „Запорожець за Дунаєм“.

Ми висіли у Львові. Тут захопив мене листопадовий переворот. (Рубчак був тоді вже знову в кадрі У. С. С. на Буковині). У Львові йшли важкі бої. Мій стрілецький однострій стався предметом атак наших противників — і я знайшовся раз у такій ситуації, що мусів ратуватися утечею з камені, скачучи з поверха. Я тоді потовкся, згубив кріс і мене взяли до шпиталю, де перебув я 2 тижні. Звідси мене вислали до Тернополя.

Рубчака Стрілецька Команда звільнила тоді цілком з війська. — Узяв тоді Рубчак фіру, поклав на неї провіянт, мішок муки, мішок цукру, запряг до візка куцика, що возив колись бубон з стрілецької орхестри, застромив на всі боки візка кріси, по одному на кожний ріг візка, за пояс поклав три револьвери і набійниці з патронами. Їде до Галичини... Це не жарти, — а подорож до краю, де війна, — горяча атмосфера“.

Розказує Рубчак дальше так:

„Їду я, їду, — ніхто мене не зачіпає, — бояться тай годі. Це не жарти — ніхто не має відваги мене зачіпати. І ось я близько Чорткова (моя покійна жінка там мала віллу). Їду дорогою, що веде між полями. — А тут до мене, як хтось не крикне.

— Стій. Хто їде? Що ви за один?

Задержав я коня, — та не знаю, чи то мене задержав свій, чи ворог — тож в страху говорю: „таж то я, ви мене не пізнаєте — як мається ваша жіночка і діточки? А той бісурмен до мене кричить:

— Пане! Я не жонатий! — що то ви цілий магазин амуніції зі собою везете? Злізайте! Зліз я з візка, а той до мене:

— Тут війна, а ви мене про жінку і діти питаєте. Хто ви?

— Таж то я, старий Рубчак — відповідаю. — Тоді цей грізний добродій — зіскачив з коня і до мене:

— А бодай вас дідько взяв, — я думав, що то якийсь большевик їде. Кудиж то ви вибралися?

— Я на Львів, прошу пана старшини — відповідаю, — там певно кріси пригодяться.

Розсміявся старшина і мене перепустив. Їду далі. Вже перед Чортковом хтось знов їде, ніби знайомі. Переїхали мимо мене, алеж не пізнали: а я пізнав: то мої діти. Кричу до них:

— Гоп, гоп, що ви мене не пізнали!

Бенцалеві, що опинився у Тернополі, поручив командант міста сотник Сіак зорганізувати військовий театр. — Приїхав тоді до Тернополя Рубчак, Крушельницький, Бучма, Фавст Лопатинський, Демчук, Калін, Зубрицький, Бас, Левицький — з пани були: Рубчакова, Юрчакова, Бенцалева, Осиповичева, Василишинівна і ін.

Артисти грали в Тернополі, — а відтак, як прийшло до трагічного відвороту нашої армії, то цілий військовий театр, в повнім складі опинився в Кам'янці Подільській — де назвався тоді: Галицький Український Фронтний Театр. Театр той був під протекторатом Нач. Команди У. Г. А. Артисти грали наперед у Кам'янці Подільській, а опісля в міру, як наші війська прочищували територію від ворога — театр перенісся до Проскурова, де грав два місяці, — а відтак перенісся до Винниці, де грав у міських театрі. — Тут заскочила всіх злука нашої армії з Денікіном, а відтак похід у т. зв. чотирукутнику смерті. Театр переїхав до Кодими, відтак через Штрасбург—Тираспіль — до німецької колонії Баден, де знову заскочила його нова злука з большевиками. — Весь час походу через т. зв. чотирукутник смерті, не зважаючи на шалючий тиф і невидги, — театр грав. — Грав де міг і як міг, — на залізничих двірцях і т. п. Ішов репертуар головно історичний, як „Невольник“, „Маруся Богуславка“, „Гетьман Дорошенко“. Такий репертуар наказувала Н. К. У. Г. А. — що бажала покріпити військо на дусі. — На вистави приходило чимало видців з місцевого селянства, білети на вистави були до одного випродані“.

Розказує дальше Бенцаль: „У Бадені захопили нас большевики. Нас перекинено разом з галицькими частинами на відтинок — Літинь—Летичів, де ми грали для стрільців на фронті.

Та прийшла нова катастрофа.

Разом з нашою армією зійшлися і ми, члени Гал. Укр. Фрон. Театру — за кільчастими дротами. Нас вивезли до Львова, до того Львова, де колись ми збирали від публіки рясні оплески. Ішли ми на Яловець, через місто серед публіки, — чвірками, рівним кроком, як на військо пристало, артисти і артистки, — йшли ми осмажені степовими вітрами Великої України, змучдені від невидг і хвороб, — п'яні від напитку, що його ми через три роки пили, — а якому назва: „воля“.

Пам'ятник поляглим у Раві Руській

День 26. VII. 1936 р. лишитья незабутнім днем для Равщини.

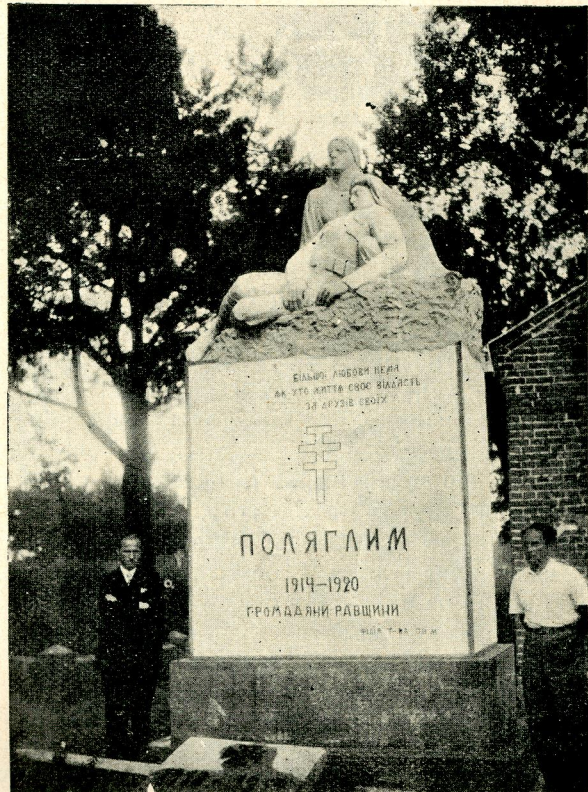
В цей день був відслонений і посвячений величавий Пам'ятник Поляглим Борцям за Волю України.

О год. 10-ій почалася торжественна Служба Божа, що її відправив о. дек. М. Дороцький з Потелич в асисті о. Заяця (Любича Князі) та о. Бахівський (Корчмин). Діяконували о. Кулинич (Камінка Криве) та о. Дацько (Тенетиська). Співав селянський хор з Потелич під управою п. Мастикаша. Просторий майдан коло церкви заповнили вщерть маси вірних, бо невелика церква. Аж до кінця Служби Божої надходили церковні процесії з поближких сіл, майже всі з прегарно вишитими хоругвами. І так на це свято прибули церковні процесії з сіл: Потелич, Гребенного, Річок, Тенетиськ, Забіря, Селиськ, Гійча і Голого Равського. Всеж треба признати, що хоч у церкві було повнісько людей, завдяки впорядчикам не було зовсім натовпу ні замішання. Впорядчиками була студентська молодь з Равщини, побратими зі сокільських гнізд з Рави Руської, Річок, Десятиру і Потелич та луговики в одностроях з Камінки Боброїди.

По Службі Божій точно в год. 12-ій вполудне стануло 18 священників під проводом о. сов. Щасного Раствацького (Гребенне) до панахиди не-

Могила невідомого стрільця У. Г. А. в Корнях, на кладовищі. — Біля могили зліва до права сидить секретар Філії Т-ва О. В. Могила з Рави Руської Степан Совик, стоїть мгр. В. Котовський з Рави Руської і М. Грицина з Корнів.

Пам'ятник Поляглим Борцям, збудований на кладовищі в Раві Руській старанням Віділу Філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Раві Руській. — Біля пам'ятника стоїть з ліва секретар Філії дир. Степан Совик, з правого боку артист-різьбар П. Литвиненко. Пам'ятник відслонено і посвячено на святі в дні 26. липня 1936 р.

ред символічною домовиною, уставленою на середині церкви перед тетраподом, яка вся потонула у вінках. На переді домовини виднів прегарний металевий вінок з дубового листа від Головного Т-ва О. В. М. у Львові. На широких жовто-блакитних стяжках цього вінка напис: Поляглим у Равщині — Т-во О. В. М. у Львові.

Збірна панахида за поляглих, жалібні пісні і відправа 18-ох священників під проводом старенького срібноволового о. Раствацького залишили дійсно незатерте вражіння. Радісно було на душі, коли втомлені обличчя вірних вслухувалися в кожне слово молитви і самі заносили горячі молитви за поляглих, між якими багато було мабуть з їх найближчих, які згинули геройською смертю під Равою Руською або таки на вулицях цього міста. Радісно було на душі, коли діти на жилавих руках батьків та матерей за прикладом старших теж простягали рученята до „Бози“, а їхні очі світилися дивним блеском. Дійсно незабутня картина! Зпід церкви вийшли точно в год. 12.20 вполудне делегації з вінцями. На самому переді несли оба львівські делегати п. О. Карпінський та інж. Я. Гузар дуже гарний вінок від Т-ва О. В. М. у Львові. За ними ступали повагом ще 223 делегації з вінками з квітів, збіжжя, овочів, деревини і т. д. з написами від студентства в Равщині, від усіх установ і товариств у Раві Руській, далі

з Жовкви, Яворова, Мостів Великих та від різних товариств з сіл Равщини з написами у честь поляглих. Звертало на себе увагу кілька великих вінків з гарно підібраними написами від націоналістичної молоді кількох сіл повіту. По дорозі на цвинтар прилучилося ще до походу понад 70 делегацій з вінками, так, що всіх вінків на цвинтарі начислювали коло 300. За церковними процесіями ступало 22-ох священників під проводом двох деканів: равського о. М. Дороцького і немирівського о. В. Гучка. Перед і за процесіями та духовенством ішли три хори, а саме з Потелич, Вербиці та Піддубець і трубна оркестра з Немирова (всі музиканти мали сині шаравари й вишивані сорочки) і вкінці маса народу, яка йшла здебільша чвірками так, що хідниками йшли лише ті, які спізналися до церкви. Процесійний похід перейшов через ринок і попри костел на цвинтар. За процесіями йшло найменше 7.000 людей. Вистане згадати, що коли священники дійшли двокільometroвою дорогою з церкви на цвинтар в год. 1.40 пополудні і почали відправляти молитви біля пам'ятника, народ надходив ще на цвинтар майже до кінця свята. Всіх учасників начислюють до 10.000 осіб.

На цвинтарі.

Довкола трьох спільних могил, у яких спочиває понад 100 стрільців У. Г. А., обрамованих бетоном, з квітниками і з плитами з виритими роками 1918—1919, станули делегації з вінками і впорядчики в чотирикутник, щоб ось так уможливити священникам посвятити величавий пам'ятник. Заслону з пам'ятника відкрив голова філії Т-ва О. В. М. у Раві Руській інж. В. Терпелюк, передав його в опіку греко-католицькому духовенству й церкві і попросив, щоб оо. декани зі священниками посвятили пам'ятник. Промова голови філії відпала, бо староство заборонило її виголосити.

Алегорія України.

З відслоненням пам'ятника багатотисячна маса народу мов зачарована вдивлялася у маєстатичну постать жінки (алегорія України) — з убитим стрільцем — долота відомого нашого різьбаря С. Литвиненка. Це безумовно найкращий пам'ятник того різьбаря. На квадратному цоколі, високому 3.30 м., широкому 2 м., який спочиває ще на двох сильних фундаментах, поміщена на верху група з двох осіб, скомпонованих у трикутнику. Перша з них — це сидяча постать жінки (алегорія України), яка тримає на руках убитого стрільця. Лівую рукою пригортає голову стрільця до своїх грудей, правою міцно сперта на скелю. Голова жінки в гордому русі звернена на схід, з виразом неспожитої енергії в устах, болю, завзяття й одночасно рішучості в очах. Голова і шия жінки накрита немов на-

міткою жінок із залищицького повіту, яка нагадує скоріше княжий діядем. Ціла постать жінки в стилізованому українському одязі. Різким контрастом до енергійної постаті жінки є фігура стрільця, у стрілецькому однострою, повна безвладу і знесилення. У стрільця дійсно гарна мужеська голова, яка усіма своїми рисами висловлює стоїчний спокій після совісного сповнення свого найбільшого обов'язку.

Цілий матеріал цього маєстатичного пам'ятника, високого на 5 метрів, це штучний масивний, сильний та ефектовний граніт. Обі постаті і долішні фундаменти шліфовані, середня частина — цокіл насікані. Робить вражіння природньої скелі. За дійсно мистецьку працю при будові цього пам'ятника поляглим, яка тревала 5 місяців, гратулювали сердечно мистцеві різьбареві С. Литвиненкові численні інтелігенти та священники. О годині 3-ій свято закінчено.

На пам'ятнику вгорі видніють вириті золотими буквами такі слова св. Євангелія: „Більшої любови не має, як хто життя своє віддасть за друзів своїх“.

ВІЯСНЕННЯ ДО СВІТЛИН.

1. До світлини „Відділ Української кінноти“ на стор. 11. ч. 7—8. 1936. р. „Літопису Ч. К.“ повідомляю згідно з Вашим бажанням, що це є відділ кінноти отамана сотника бл. п. Якова Шепеля. В середині перший ряд: сот. Я. Шепель, праворуч його підполковник Григорович-Барський, ліворуч односельчанин Хар. Паньковецький, в білій шапці пор. Олійник, решта козаки відділу. Штаб стоїть на бальконі (підвищенню) коло будинку, це місто Хмельник на Подільщині, світлено під кінець міс. листопада чи початку грудня 1919. р. На бальконі стоїть поміж штабовцями пор. Павло Лах, галичанин (не знаю, де перебуває — походить з повіту Судова Вишня), він мігби щось докладнішого про цю світлину написати.

З поважанням

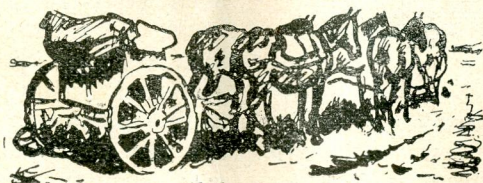
Зинаїда Шепель-Майстер

сестра бл. п. от. Якова Шепеля.

2. До світлини „Група старшин спільної української юнацької школи 1920. р.“, Л. Ч. К. ч. 4, с. 5.

Знизу сидять (з ліва на право): 1. пор. Луцький (придніпрянець, з кулеметної сотні). У середньому ряді: 8. не „Ємець“, тільки кубанець Теліга, фельдшер школи й бандурист. Стоїть у першому ряді: 4. Сотник Баляев (у Станіславові обняв команду кулеметної сотні після відходу зі школи сотн. Лиханського). У горішньому ряді: 4. не сотник „Осмоловський“, тільки сотник Немоловський, спершу командант першої пішої сотні, згодом командант пішого курія.

М. Андрусак.

Данський посол про козацьку Україну і Московщину

Подав В. Січинський.
(Докінчення).

Життя і побут росіян (москалів).

Не менше цікаві спостереження посла про життя, побут і звичаї москалів. Застав він їх в добу найбільших „реформ“ та європеїзації цілого життя, але ця європеїзація була дуже поверховна та не закривала справжнього обличчя росіян.

„Таким чином, хоч під цю хвилю у своїй поведінці росіяни і стараються наслідувати, як малпи, інші нації, хоч вони і вдягаються у французький одяг, хоч по зовнішньому вигляді вони трохи оте-сані, але у середині їх по старому сидить хлоп“ (ст. 295).

Про побут і життя росіян посол пише досить багато і не може надивуватися диким, грубим і варварським звичаям. Наведемо деякі:

„В Росії від усіх недуг лічать три лікарі, уживаючи для того хорих і здорових: перший лікар — це російські лазні („бані“), другий — водка, котру пють як воду або пиво усі ті, котрим дозволяють засоби, і третій — чеснок, котрий росіяни вживають не тільки як приправу до кожної страви, але також їдять сирий серед дня. Через те від них завжди зле смердить, а чужинець, що приїзжає до Росії у перше і не звик до смороду, рішучо не в стані сидіти у них у кімнаті, особливо при численному товаристві“... (ст. 297).

„Вживаючи огидну страву, до того ще вдягаючись скрайно неохайно і брудно, звичайно без білизни, росіяни розповсюджують від себе такий огидний, поганий сморід, що проживши три-чотири дні у тій самій кімнаті, остаточно затроюють в ній повітря і на довший час залишають після себе сморід, так що для чужинця кімната залишається неможливою до замешкання“ (ст. 299).

Про взаємовідносини серед російської військової старшини посол пише, що „молодші офіцери служать вищим офіцерам як льокаї“, але часами „раптом без ніякої причини, стають з ними за панібрата. Найбільш дивно, що генерал-адмірал та інші достойники можуть від обіда (обідають коло 10 год. рано) до півночі курити, пити та грати в карти на гроші з найнижчими своїми підвладними“.

Загалом характеристика росіян і російських достойників у данського посла знаходить постійно такі вислови, що вони „лихаті, чванькуваті, усіх у чомусь підозрівають, скупі, шкарадні, дрібничкові, тупі, грубіяни, незграбні, брехливі, неосвічені і нечемні“.

Російські державні податки і суд.

Про господарське життя і внутрішні політичні справи пише посол, порівнююче, не багато, зате його влучні помічення про податкову систему, суд

та адміністрацію дають яскравий образ цих сторінок російського життя.

Цікаво — каже посол, — що нема ні одної ділянки народніх прибутків, котрої цар не монополізував і з котрої не брав би своєї частини. Навіть шинки по цілій Росії тримає цар і одержує від них прибутки. Кожна рибальська сітка, котра бідняку дає харч і та обложена тут річним податком.

Посол постійно згадує про неоправдані арешти чужинців-купців та інших в Москві, безправне забирання у них маєтку тощо, з чого користав і сам цар (ст. 135). „Загалом цар (Петро I) лише вдає сторонника законности. Коли станеться яка-небудь несправедливість, невдоволення покритвджених мусить відтягнути на себе князь (Меньшіков)... Цей „порок“ дуже затемнює добру славу Єго Величності“.

Далі посол говорить про численні випадки, як без суду схоплювали різних людей (і чужинців) і відбирали у них увесь маєток — „У Росії закон оминають на кожному кроці і вирішують справи без суду“ (ст. 136). У всьому можна було зрештою „відкупитися, даючи Меньшікову „взятку“ 10, 20 чи 30 тисяч рублів! При чім з того цар дістає „свою частину“! „Загалом мені подали стільки прикладів беззаконности і насильства, які роблять в Росії у відношенні до чужинців і росіян, що на їх перерахування і оповідання не вистарчило би багатьох стоп паперу. Зрештою, що можна очікувати кращого в країні, де вищі достойники постійно повторяють: Нехай цілий світ говорить, що хоче, а ми все-таки будемо робити по своєму“.

В іншому місці, описуючи різні тортури і биття батогами, які уживають москалі при карах над обвинуваченими і м. і. так зване колесування, — посол пише: „Видовище це обурююче і жахливе“.

Нераз згадує посол також про порушення обітниць, котрі святочно складали росіяни перед капітуляцією кожної фортеці. Наприклад залозі Виборга сам цар обіцяв вільний прохід до Швеції, але коли вже Виборг передали російським військам, то б. команданту фортеці переказали, що „Його Величність (цар) не має наміру виконати обітницю“...

Те саме було з залогою Нарви та інших шведських фортець а також з полоненими, котрих ніби відпускали до дому а по дорозі при всякій нагоді повертали.

Бачучи на кожному кроці такі відносини, обманство і страшні відносини життя у Росії посол пише: „Загалом, як в справах грошових, так і в іншому відношенні, умови життя в Росії скрайне тяжкі, і ми, данці, повинні дякувати Господу Богу за особливу Його прихильність до нас“!

Освіта і поведінка москалів.

Подані вище факти і спостереження данського посла досить проречисто свідчать про стан освіти і виховання на Московщині у початку XVII. століття.

Про звичайних обивателів посол пише:

„Хоч росіяни біють поклони перед образами і часто хрестяться, але остільки неосвічені і тупі в питаннях християнської віри, що в Данії трьохлітня дитина знає більше, як пересічний дорослий чоловік у Росії!“

Як справа стояла з освітою найвищих достойників і державних мужів, свідчить факт, що сам князь Меншіков — „друга особа після царя“ не вмів ні читати ні писати.

Не знали ніякої мови крім російської — канцлер Головкін, новгородський митрополит, духовник Петра I. Жадний з достойників не знав латинської мови, що панувала тоді в освічених колах і королівських дворах. При царському дворі була одинока особа, що знала латинську мову — Мусін. Пушкін. Знова з царем данський посол порозумівався голяндською мовою.

Одиною школою вищого типу у Росії була т. зв. „Патріярша школа“ чи гімназія у Москві. Ректором цієї школи був Теофілакт Лопатинський „що народився і вчився у Львові“, всі професори виключно з українськими або білоруськими призвищами, яких посол називає „православними з Польщі“, а навіть студенти цієї школи „виключно православні з Польщі“.

Про виховання і чесність росіян свідчить також їх поведінка з чужинцями і послами.

Посол наводить численні імена чужинців-старшин, командантів, що служили у російській армії, хоч найстарших командантів цар старався призначати росіян не зовсім довіряючи чужинцям — переважно німцям. Однак з чужинцями-старшинами поводитися так, щоби при кожній нагоді не доплатити їм належної платні.

„Звичайно в Росії, коли хочуть позбавити якого-небудь старшину-чужинця належної йому платні, то починають проти нього переслідування (звичайно судові, ніби за якусь мниму провину), а пізніше доти його водять і не звільняють, доки він не витратиться зовсім“. (кн. II., ст. 518).

Не краще поводитися росіяни і з самими послами чужих держав:

„Про що тільки чужоземному послу не доводилося просити у російських урядовців — про мешкання, чи дрова, чи добові т. д., він мусить ходити („таскаться“) до них і кланятися, ніби є російський підданий, і все таки йому не вдається добитися і половини того, на що він має право“. Притім данський посол оповідає як його викидали з мешкання в Петербурзі.

„Що можна було доброго сподіватися від людей (російських урядовців), котрі просто проголошують, що роблять згідно тільки з їх власною користю і вигодою і не звертають уваги на те, чи добре чи зле висловлюються про них чужинці“.

„Цікаво, що чужоземним послам при російському дворі дуже рідко можна добитися від ро-

сійських міністрів писемної відповіді на свої пропозиції... Трапляється це головним чином тому, що росіяни бояться звязувати себе писемними зобов'язаннями; бо при одних лише усних відповідях, за відсутністю документальних доказів, вони не вважають себе обов'язаними і поступають так, як їм захочеться, згідно чи незгідно з обітницею“....

Приглядаючись до поведінки і способів розмови поміж росіянами, посол пише: „Іноді при зносинах з росіянами допомагає лайка“, тому часами посол також уживав такого засобу „впливу“, наприклад, коли треба було дістати з „Приказу“ коней для переїзду з Петербургу до Москви.

В іншому місці згадує: „Загалом, коли маеш діло з росіянами, треба говорити з ними гостро і по-грубіянськи, тоді вони уступають; коли ж поводитися з ними ласкаво, то від них неможна нічого добитися“.

Данський посол на Україні.

Перше місто, яке переїхав данський посол на Україні, було Карачів, як пише він „найближче від Москви місто Російської України“.

У Сівську командант Григорій Культовський виставив посла і прислав йому бочку пива і боклагу горілки. Вражало посла, що Сівськ добре укріплений.

15. червня 1711 р. посол, як пише, „доїхав до болюта, що ділить Російську Україну від України Черкаської або Козацької, в котрій я ще не був... У віддалі 10 км. від Глухова я побачив перше село Козацької України Nesman. У цілій околиці прекрасні лани“.

Про Глухів каже, що там військова залога з москалів тому, що цар „не дуже довіряє козакам“.

„Козаки будучи народом вільнолюбним, невдоволені царем за призначення до їх фортець російських командантів... Вважаючи себе вільним народом вони огірчені, що постійно мусять прислужуватися царю і виконувати його накази“.

В резиденції гетьмана Івана Скоропадського — Глухові посла прийняв „віце-гетьман“ Андрій Мартинович, тому що сам гетьман був у поході на чолі 30.000 козацького війська.

Уперше за весь свій побут у Росії, посол не згадує про це прийняття як диву п'ятику — як це було на Московщині. Навпаки це прийняття прийшло йому до вподоби, називаючи його „прекрасним“.

„Мешканці Козацької України живуть в добробуті і приспівуючи. Вони без мита продають і купують різні вироби (крам), займаються яким забажають ремеслом і чим хтять промишляють. Платять вони тільки певний невеликий податок гетьману“. (Порівн. з царськими податками!).

Про самих козаків пише: „Вони у всіх відношеннях чистіші і чепурніші від росіян“.

У Глухові посол зробив візиту також гетьманші і „старшому українському судді“. Про останнього пише: „Це розумний, цілком добре вихований старець“.

Про відносини поміж царем і гетьманом пише, що „Цар постійно тримає на Україні міністра, щоби той пильно слідкував за гетьманом... Крім того,

під час походів при Скоропадським стоїть російський генерал-майор Бутурлін, командант 3- чи 4-тисячного відділу добре вивчених російських жовнірів“.

Подорожуючи далі на Київ данський посол вступив до Королівця.

„Королевець велике гарне місто... Вулиці в ньому прекрасні, котрих я в Росії нігде не бачив; будинки гарні, міцні, чисті, виступають на вулицю, як у Данії, а не стоять в глибині подвір'я, як в Росії. Перед службою Божою звонять тут у дзвони у три голоси, як у нас, а пізніше під час самої відправи рідко позвонюють. Козаки, подібно до росіян грецької віри, але у дзвони звонять по нашому (данському!), між тим як росіяни виключно „трзвонять“ (без порядку і галасливо).

Оповідючи про ціни, посол підкреслює, що мука, риба, сіль, горілка, тютюн тут коштують дуже дешево і доброї якості.

Про цілу свою подорож на Україні посол з особливою приємністю пише, що скрізь його витали, гостили і виявляли особливу увагу не тільки по містах але і по селах, чого не було у Росії.

„Місцеві мешканці — каже посол — як взагалі усе населення Козацької України, відзначається великою ввічливістю і охайністю, вдягаються чисто і чисто утримують дома“. Усе те данського посла очевидно особливо вражало після Московщини, тому під час свого переїзду про чистоту і охайність українців говорить наворотом кілька разів.

Одинокі непорозуміння бували на Україні з кінями і підводами. Ці збирали по селах для посла московські „пристави“, які не раз не тільки зустрічали нехить але відкритий спротив. Це явище посла, цілком слушно, пояснював ненавистю місцевого населення до царя і московських губернаторів.

Переїзжаючи через різні міста і містечка посол особливо відмічає Ніжин, про котрий пише:

Кулеметна сотня 5. пол. куреня ім. Мазепи.

„Ніжин велике торговельне місто, укріплений прекрасним валом. У місті стоять дві чудові, великі, восьмикутні церкви, прекрасної архітектури... У Ніжині російський командант з російським відділом у 600 людей, а крім того у місті стоїть цілий полк“.

Підїзжаючи до Києва посол довідався, що через Дніпро до Києва можна їхати кожному, але з Києва за Дніпро треба мати паспорт.

Про свій короткий побут у Києві посол пише не багато і то головню про одвідини Лаври.

Про свою візиту у митрополита м. ін. пише: „Митрополит — гожий, увічливий старець, що дуже добре говорить латинською мовою“. Будучи

Підстаршини 3. сотні 5. пол. куреня ім. Мазепи

у Лаврі посла знова дивує, що можна тут теж розмовляти з ним латинською мовою. При тім треба пригадати, що у Петербурзі посол мав великий клопіт з мовою, а навіть відмітив, що сам духовник Петра I. не тільки не знав латинської мови але не знав латинської абетки. Зовсім не знали іншої мови окрім російської також новгородський митрополит, сам канцлер і майже усі російські достойники.

Крім того, данський посол одмічає, що по українських селах ходять до церкви з молитовниками, с. т. грамотні; в той же час відмічає, що сам князь Меншіков не вмів ні читати ні писати!

При дальшій дорозі посол описує Білу Церкву, яку, як каже, торік здобували татари з 40.000 військом разом з 20.000 українськими козаками „лід командою козацького головнокомандуючого або гетьмана Орлика, котрого Шведський король призначив замість Мазепи і 5.000 людей доброго польського війська“, при чім „при поляках були інструкторами 40 шведських старшин“.

На Правобережній Україні.

Вступаючи на територію Поділля, посол називає її „Польською Україною“, при чім зауважає, що ця країна після останніх війн дуже зруйнована, тому скрізь бракувало йому харчів. Дуже зруйнований був м. ін. і Немирів, „одначе — додає Ю. Ю. — і останній його будиночок чистіший від найпишніших московських (російських) палат“! (ст. 246).

Яке становище було тут російського війська, свідчить замітка посла: „Дорога у Ясси до російської армії через Сороки на Дністрі небезпечна. Сильні відділи Запорізьких козаків забирають у полон обози і ще нещодавно відбили від росіян 700 підвод з хлібом і мукою“...

Про Винницю пише: „Тепер місто занедбане. Її велика церква, гарної архітектури, тепер пустує і майже зовсім зруйнована. Коло самої Винниці стоїть старовинний монастир, обгороджений мурами“.

„Бар — велике широко розташоване, але знищене і запустіле місто. У ньому ще досі є багато кам'яних церков і домів, котрі зрештою по більшості у руїнах... Колись місто було сильною фортецею, тепер від його мурів залишилася лише основа. У місті зберіглася, одначе, невелика цитаделя з невисокими, хоч і грубими, кам'яними стінами. Залога її складається з 70-ти польських драгонів. Жие у ній командант, полковник Снек, по походженню німець.

Другого серпня посол приїхав, як пише „u Sienkow“ (Зіньків!) велике місто, оточене кам'яними стінами; тепер місто зруйноване. В одному його кінці, на горі, стоїть трьохкутна фортеця з кам'яними мурами і трьома високими вежами. Гармат в ній не багато, залога складається з 30-ти польських жовнірів. Зіньків належить польському коронному воеводі Синявському.

Посол м. ін. жалує, що не міг оглянути знаменитого Кам'янця-Подільського тому, що мусів змінити свою дорогу для того, щоби побачитись з царем під Могилевом Подільським.

Про цю гостину Поділля посол пише: „Тутешня країна дуже урожайна, між іншим природа нагородила її багатим лісом з лип, буку, берези, вільхи і ліщини“.

Між іншим, посол їхав у супроводі російських драгонів, як оборони проти татар та ін. „Я вживав — пише посол — чимало заходів, щоби стримувати призначених мені драгонів від грабунків і бандитизму. Свавілья їх доходило до того, що вони часто просто погрожували залишити мене, якщо я не дозволю їм робити, що вони захотять. За моїми плечима вони грабували усякого зустрічного, продавали жидам мої коні, котрих потім, після отримання грошей, викрадали у них знову назад, щоби я нічого не помітив; зупинили раз одного жиди, що гнав биків, на котрих було випікане царське тавро, і стали запевняти, що бики належать царю, що жид їх вкрав, через що вимагали з нього по карбованцю за штуку, погрожуючи, що за непослух, відберуть від нього товар силою“.

Московська невдача за Прутом.

Цікаві відомости подає також посол про невдачу московських військ у війні з Турками, коли в липні 1711 р. цар загнався аж за Прут коло Ясс і був у безвихідному положенні. Стотисячна турецька армія оточила ціле московське військо у кількості 36.000. „Як оповідали мені наочні свідки, цар, що був обхоплений зі всіх боків турецькою армією, був у такому відчаю, що, як напівбожевільний, бігав узад і вперед по таборі, бив себе у груди і не міг сказати ані слова. Більшість його оточення думали, що з ним станеться удар“... Але „царю вдалося зробити замирення, переконаючи і підкуплюючи (!) турецького везира; інакше з російської армії не зберіглося б ні одного вожака“. Бо з одного боку проти неї стояли турки, в тричі більшій силі, з другого боку в тилу протікав Прут, на протилежному березі котрого знаходилося коло 2.000 козаків, татар, турків, поляків і шведів.... „Цар примушений був піддатися умовам, пропонуваним йому Отоманською Портою; але все це ніщо у порівнанні з полоном, який загрожував царю і цілій його армії! А вже один голод примусив би росіян до капітуляції. Коли б навіть припустити, здогад зрештою надто неімовірний, що цар цим разом переміг би турків, то війна все одно через це не припинилася би. Вона затягнулася б надовго, між тим акція проти шведів була б на той час припинена або позбавилася б потрібної сили“. Положення російської армії було тим гірше, що бракувало води: „у жовнірів від спраги, з носу, очей і вух текла кров; багато жовнірів, що добралися до води, сплювалися нею і вмирали, інші терплячи голодом і спрагою кінчали самогубством і т. ін. Словом, біду російської армії трудно зясувати. У положенні більш безвихідному, ніколи ще не була жадна армія, — це я міг зясувати від усіх оповідань, які я чув“!

Як відомо, у цій акції проти російських військ брав участь разом зі шведами гетьман П. Орлик, але і тут цар вийшов цілий завдяки часто уживаному московському способу — підкупству!

Данський посол просив показати йому окремих

московсько-шведський договір, але в цьому йому відмовлено, викликаючи у посла обурення. (Як відомо, цар мав звільнити цілу Україну!).

Оповідає посол ще один характеристичний момент: „Під час боїв цариця роздала (подарувала) усі свої дорогоцінні каміння і прикраси першим-ліпшим слугам і старшині, але після примирення відібрала у них ці річі назад, кажучи, що вони були роздані їм лише на збереження“...

Данський посол у Галичині.

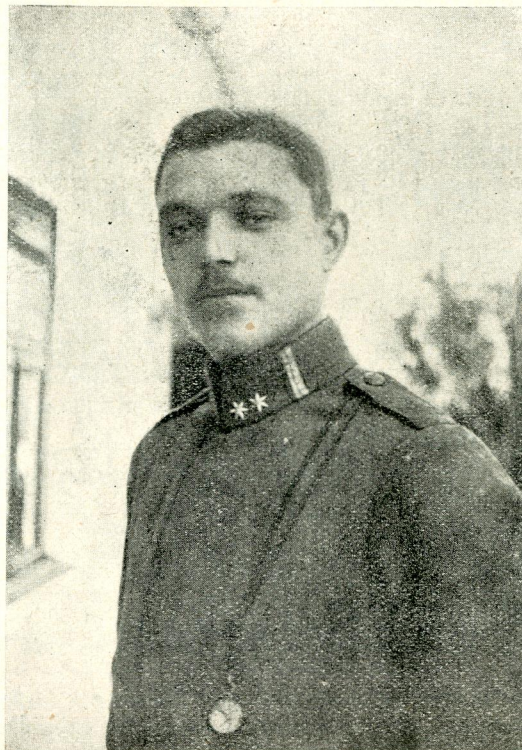
З Поділля посол їхав до Львова через Ярмолинці і Тернопіль. Про Львів данський посол пише так:

„Місто оточене високим валом, а внутрішній бік зміцнений невеликою старовинною стіною з вежами. Старе місто гарніше усіх інших міст подібного розміру. Тут багато красних палат; майже усі доми пятиповерхові, з невеликими кольонами з цілих кубічних каменів (квадратів) та прикрашені прекрасними різьбами; вікна мають залізні ставні і ґрати. Впрочім, війна зруйнувала важніших обивателів, і де-які будинки знищені... Мужчини у Львові носять польський одяг, жінки — французький. Загалом у місцевих жінок непомітно нічого польського! У Львові є замок; стоїть він на високій горі, що перевищує найвищі шпилі церков, оточений мурами і вежами і може обстрілювати усі міські вулиці“.

Далі посол оповідає, що вмішування росіян у внутрішні справи міст тощо викликало у місцевого населення обурення і нехоть до росіян тим більше, що „шведи поводитися увічливо, тоді як росіяни поводитися по-грубіянськи... Росіяни зявилися як союзники, однак вимагали від поляків податків, а тепер їх діставши, все таки розбійничають, грабують, крадуть, відкрито роблять усякі

Хорунжий У. Г. А. (золочівська бригада) Михайло Галань (молодший). Помер у Вінниці в січні 1920 р. на тиф.

Вістун У. Г. А. Василь Гудз, І-ий под. полк. Пропав без вістки на В. Україні 1920 р.

насилля, забирають все з домів, у яких мешкають; безсовісно, навіть у час посту, коли не сміють їсти мяса, забивають худобу, тільки для того, щоби продати шкіру, а туші кидають псам, та роблять інші численні надужиття, опис котрих заняв би надто багато місця“.

Так кінчає данський посол Юст Юль характеристику своїх союзників-росіян!

Зі Львова посол їхав до Ярослава а далі по Сяну баркою плив до Варшави. Перепливши Синяву, 26 вересня посол згадує „місто Уліна, з останньою на мойому шляху православною церквою у Польщі“. (Очевидно, мова про Улянів над Сяном).

Ще раз з росіянами.

Де-який час посол ще був у Торні, знов таки оповідаючи про надужиття російських військ у місті. І так полковник Долгорукий відібрав у горожан ключі від міської брами, „хоч був тут як сторонній гість“. Місто мало платити за кожного російського жовніра, але і в цьому були надужиття, бо вимагали ще більше ніж було жовнірів. — „Надвишка йшла до кишень рос. старшини. Кожен старшина силою забирав приміщення: так само робила і сама цариця. Крім того для цариці міщани мали задурно доставляти харчі, напитки, коні і т. д. „Усіх вибриків російського грубіянства — каже посол — не перерахуєш!“

Далі посол оповідає інцидент, який стався у місцевої церкві під час служби Божої, у присутности посла вечером 29 вересня 1711 р.

Цим данський посол закінчує свої численні помічення про освіту, культурність і звичаї царських достойників і самого царського двора.

Історія статуту польової служби

Написав *Верголомій Естимович*.

В квітні 1917 року, приймаючи участь у творенні українського війська, я розпочав виготовляти для майбутньої української армії найпотрібніші військові статuti, перекладаючи їх з московських.

Такі статuti, як внутрішньої служби та дисциплінарний, могли повстати лише після попереднього вивчення дотичних матеріалів та узгодження нових умовин та вимог, які що дня приносила революція. — Ті статuti треба було, відповідно до нових вимог життя, створити наново.

Подібно ж було зі статутом строевим, у якому треба було узгодити всі ті зміни, які мусіли бути в ньому повстати одночасно з розвиненням технічних засобів війни. Словом, усі ті статuti повинна буда створили спеціально покликана воєнно-вчена установа.

Більш-менш на довший час і по війні міг був залишитися статут польової служби — для війни маневрової, як за час великої війни виробився статут для війни позиційної, у вигляді „інструкції до боротьби за укріплені позиції“.

Зваживши всі ці конечности, я рішив перекласти на українську мову „Статут польової служби“ та „Інструкції до стріляння з 3-лінійного карабіна“ взірця 1895 року.

В той час 7. пограничний Заамурський піх. полк, у якому я заступав адютанта, стояв у дивізійній резерві в с. Телячому, недалеко від м. Козової.

Маючи добре налажений штабовий апарат і прекрасно вишколених помічників-старшин, роботу яких я лише контролював, я мав змогу кілька годин денно присвятити на переклади.

Дуже в пригоді став мені „Російсько-український словник Уманця й Спілки“, мій нерозлучний товариш від р. 1908.

Та, не дивлячись на все превелике багатство того прекрасного словника, бракувало в ньому всяких військових термінів.

Звичайно, за переклади я засідав десь від години 10—11 ранку, після ранішнього докладу в команданта полку й працював — з обідною перервою — десь до години 12—13.

Підчас праці всі технічні вирази, яких не знаходив у словнику, я виписував на картку.

Пізніш, по годині 19., після вечірнього докладу в команданта, до мене приходила „термінологічна комісія“. Я до неї притягнув: 1) Поручника Рибак, в минулому вихованця глухівського педагогічного інституту і пізнішого команданта українського куреня 7 п. п. 3. п.; поручник Рибак, добре знаючи українську мову, мав добре, сказати б, відчуття її; 2) Штабового писаря Ілька Халяву, колишнього земського урядовця з Полтавщини, який поза добрим знанням живої народної мови, ставав мені

в пригоді ще й тим, що перекладені розділи статуту відбивав на писальній машинці і 3) мого вірного гайдука*), Остапа Р...а, полтавського козака; Остап Р...ко — добре знав словництво сільсько-господарське й від свого діда-чумака — словництво чумацьке.

Звичайно, я зачитував відповідне слово не одірвано, а в цілому дотичному реченню, й Остап мусів одразу ж те речення сказати по-українськи. В усіх випадках, коли то було якесь поняття простіше, що містило в собі якусь одну ідею чи образ, Остап дуже влучно потрібне слово перекладав чи, принаймні, подавав добру ідею для перекладу. Трудніш було зі словами для означення понять складніших. Тоді доводилося добре нагріти чуба, доки ми знаходили потрібне слово. Не раз доводилося залишати в перекладі термін московсько-російський, в надії, що з часом потрібне слово „само прийде“, чи пощастить нам, стрінувшись з тим словом при якійсь іншій ситуації, „викувати“ добрий новотвір.

При творенню й усталенню воєнно-технічної термінології намітилися такі головніші засади:

1. Кожен термін повинен бути короткий, по змозі однословний, виразний і милозвучний;

2. Термін мусить, по змозі одразу, давати виразне поняття й розуміння про предмет чи про дію, яку означає;

3. Коли відповідного українського слова, яке докладно віддавало б зміст даного поняття, нема, то треба вжити якесь інше слово, яке давало б поняття про предмет (дію, призначення і т. д.) — по асоціації ідей — чи то зовнішньої подібности, чи по аналогії в змісті, чи по своїй функції;

4. Коли нема відповідного українського слова чи, коли не можна заступити його словом по асоціації ідей, як сказано в точці попередній, тоді треба узгоджувати закони українського словотворення, витворити нове слово, яке мусить відповідати вимогам доброго терміну, як про це сказано в точках 1 і 2 — через отримання двох слів чи через застосування відповідних префіксів та суфіксів — залежно від предмету, призначення чи функції даного предмету або дії, для означення яких має служити новий термін.

5. Слова характеру міжнародного, надто похідні від пнів грецьких чи латинських, — перенести до української термінології цілком, відповідно їх ізфонетизувавши;

6. У випадках скрайніх — запозичити чуже слово — термін з якої-будь іншої слов'янської мови — лише не-московської — знову ж слово те відповідно зфонетизувавши.

*) Гайдук — чура.

За квітень, травень і по день мого поранення підчас „наступу Керенського“ в дні 18. червня (ст. ст.) 1917 р. встиг я перекласти до 500 параграфів статуту й лишилось перекласти ще якихось 300 та різні додатки.

Після поранення наступила довша перерва в праці, бо маючи прострілену ліву ногу й праву руку, мусів я лежати й не міг писати.

Коли на початок серпня рани трохи підгоїлися і я міг вставати й ходити, але ще довший час не міг писати, то в допомозі мені стала моя суджена, яка в свій вільний од праці час писала під мій диктат.

На кінець серпня я вже міг писати й праця пішла швидше, а в перших днях жовтня переклад був готовий. Частина перекладу, яку я зробив у Києві, була писана від руки, бо не було кому відбити її на машинці.

В жовтні я предложив цей переклад начальникові Военно-Шкільного Відділу Українського Військового Комітету (нині підполковникові), А. П. Чернявському, який скерував мене до начальника Відділу статутів і навчання. Начальником тим був старший „унтер-офіцер“ (підстаршина) з нестроєвих, Ровинський — сквирський жидок з походження, ветеринарній фершал з фаху й, здається, ес-ер по партії. Він прийняв мене з висока — прихильно і дав відчути, що він — „особа“. Приобіцяв з перекладом ознайомитися, видати його друком. Пізніш я кілька разів заходив до Ровинського й він кожен раз обіцяв справу з друком урухомити.

Після 3. Універсалу Центральної Ради, коли Український Військовий Генеральний Комітет перетворився на Українське Міністерство Військових Справ, при ньому почав формуватися Генеральний Штаб, в якому першим начальником був Генштабу генерал-майор Бобровський. Відділ статутів і навчання автоматично перейшов до Генерального Штабу.

Зайнятий працею в 1. Українській Військовій ім. Гетьмана Б. Хмельницького Школі й пізніш — у Головному Уряді Військових Шкіл України*), не мав я часу припилювати, що робиться з моїм перекладом. Принагідно довідався, що на початку січня 1918 р. його віддано до друку.

Друга половина січня й цілий лютий 1918 р. пройшли в збройній боротьбі за Київ і в ті часи не було коли думати про статут.

*) Пізніш ця установа дістала назву: „Головна Шкільна Управа Військового Міністерства“.

1-ша сотня 1-го Подільського полку. По середині кмдт сотні † сот. Кузьмин — забитий.

Аж після приходу до Києва німців я зайшов до Генерального Штабу довідатися, що з ним є.

В новоствореному штабі по всіх численних його управах та відділах були вже нові старшини, цим разом переважно досвідчені генштабовці колишнього російського Генштабу. За начальника Штабу став молодий, енергійний і талановитий Генштабу підполковник Сливинський, добрий український патріот. Про мій переклад новий Генеральний Штаб нічого не знав і тільки пізніше і то випадком я довідався, що підчас московсько-большевицького панування в Києві „товариші“ знищили видруковані аркуші статуту й увесь рукопис.

Як на лихо десь запропастився відбитий на машинці дуплікат першої частини перекладу, дуплікату другої частини не мав я зовсім. А статут на гвалт був потрібний для Київської Інструкторської Школи старшин та для такої ж школи, що мала повстати в Одесі.

Знову засів я за переклад. Цим разом праця посувалася поволі та з частими перервами, бо крім праці в Головній Шкільній Управі, де я повин був дві службові функції, довелось ще працювати в кількох сталих комісіях, в тій же Головній Шкільній Управі чи поза нею.

Все ж, на кінець вересня я викінчив переклад.

Навчений досвідом цим разом відбив його на машинці в кількох копіях.

Переклад цей, після його зредагування в „Редакційно-Термінологічній Комісії“ при Головній Шк. Управі*) тодішній начальник Гол. Шк. Упр. генерал

*) Склад Комісії: Генштабу підполк. В. Сальський — голова, п. Олена Курило (фільолог-україністка), поручн. А. П. Чернявський, сотник Евтимович, військовий урядовець П. Опаренко — член Комісії і військовий урядовець, П. Донченко — член секретар. На кожне засідання Комісії запрошувалось двох воєнних фахівців дотичного військового предмету, який був на редакції.

Юнаків, по згоді з нач. Генштабу, у перших днях листопада 1918 р. наказав видрукувати в тиражі 15.000 примірників у друкарні Головної Шк. Управи.

Цим разом за друк я був спокійний, бо директором тієї друкарні був досвідчений знавець видавничої справи й великий книголюб, мій колишній учитель і добрий приятель, професор Іван Захарович Шендрик, а сам я при Головній Шкільній Управі поза основною посадою, повнив функції керівника видавничо-друкарських справ Управи.

9 листопада після видрукування першого аркуша я зі спокійним серцем відїхав з Києва на відпустку сподіваючись, що за місяць переклад вийде з друку.

Та не так склалося, як бажалось! В часі протигетьманського повстання друк перервали на четвертому і п'ятому аркуші, а весь персонал друкарні, в тому й директор її, — мусіли повнити варту на Звіринці (так звалася та дільниця Києва, в якій містилася Головна Шкільна Управа).

Після вступу до Києва військ Директорії друк урухомлено знову, але не надовго, бо при кінці січня 1919 р. Центральні Установи Міністерств мусіли спішно евакувати Київ в невідомому напрямку.

Евакуація відбувалася так панічно, що не було мови, щоб вивезти все майно Шкільної Управи, хоч персонал друкарні прислав делегацію за делегацією, благаючи евакувати з Києва також і друкарню.

Порадившись з проф. Шендриком, хотіли ми евакувати друкарню на власну відповідальність і наказали запакувати всі машини, розпочаті друки й багаті запаси друкарні, але не встигли ми запакувати й половину всього, що намітили, як наказано було втікати, бо з-за Дніпра чути вже було, як гупають московські гармати. — Так і залишилася в Києві напівзапакована друкарня, а з нею і всі мої рукописи! Тимчасом статутів було потрібно на гвалт.

Прийшовши до Кам'янця, куди нас евакували, почав я перекладати статут... втретє. Якимсь щасливим випадком у проф. Шендрика збереглися відбитки видрукованих аркушів статуту і це значно скоротило мені працю.

Цим разом довести переклад до кінця таки не повелося, бо на початку квітня знову прийшло до евакуації Головної Шк. Управи й військових шкіл до Луцька.

До Луцька прибули ми на початку травня, а вже 15 травня Луцьк забрали поляки й уся Головна Шк. Управа й школи досталися в полон. Тільки щасливим випадком були в командировці — врятувалися від полону: Начальник Гол. Шк. Управи, отаман Сальський, професор Шендрик і я.

Все літо й осінь 1919 р. я був при Штабі Запорозької групи, а в грудні опинився як інтернований в Луцьку, де й захорів на тиф.

Видужавши від тифу в січні 1920 р. знову — четвертий раз засів я за переклад, який й викінчив на початку березня 1920 р.

В перших числах квітня, повернувши до Кам'янця, предложив я переклад Військовому Міністерству УНР, Геншт. полк. Сальському і він наказав

його видрукувати в тиражі 15.000 примірників. Редакцію Статуту перевела Комісія в складі: Голова — полковник М. Ів. Лорченко і члени — Геншт. підп. Рок, проф. Ів. Зах. Шендрик, фільольог-україніст сотник Рудичів і я.

Тому, що цим разом власних друкарських засобів Військове М-во УНР. не мало, то Нач-к Видавничого Відділу Генштабу, проф. Ів. Шендрик, передав друк Статуту видавничому Т-ву „Дністер“, на чолі якого стояв знаний лідер партії есерів, п. Григорій—Наш. Спілка, що складалася з есерівських головачів і письменників одночасно, завдання своє зрозуміла в той спосіб, що, друкуючи статут, на власну руку та ні в кого не спитавши, перевела редакцію та ще й у такий варварський спосіб, що в різних місцях тексту один і той самий предмет означила... різними термінами. Коли проф. Шендрик проти такого непрошеного редагування запротестував і видруковані примірники слушно відкинув, то ціла видавнича кліка пішла зі скаргою головачів Воєнмінів Сальському. Про Петлюри, той — передав видруковані аркуші зі скаргою головачів Воєнмінів Сальському. Професор Шендрик предложив Воєнмінів зредагований текст перекладу з силою свавільно-безграмотних редакційних поправок „Дністра“, де були такі термінологічні архитвори, як „нишпорка“ замість „розвідчик“ і т. п. Цю „редакцію“ Воєнмін зreferував Головному Отаманові і той зарядження проф. Шендрика затвердив. — Змарновано півтора місяця безцінного часу і... пропав завдаток, що значно перевищав вартість видрукованого матеріялу.

Справа з виданням статуту й цим разом не дійшла до кінця, бо... треба було втікати з Кам'янця до далекого Ряшева.

Цим разом професор Шендрик щасливо встиг забрати від „Дністра“ рукопис.

Тому, що в Ряшеві не було української друкарні, Львів же був під загровою московських ударів, проф. Шендрик видрукував Статут в числі 15.000 примірників у Перемишлі, в друкарні греко-католицької Капітули. Оправив видрукований Статут український інтролігатор, п. П. Майка. В кінці вересня Статут був готовий.

За переклад Статуту я дістав винагороду — по 500 карбованців, — а разом за 14 аркушів 7000 карбованців. При тодішніх цінах за цю суму можна було купити до 30 кильо хліба. Та я не ремствував і був радий з того, що вже не доведеться мені перекладати його п'ятий раз...

**

Чи мала українська армія з того Статуту яку-будь користь? — Дуже малу! — Тільки незначну частину Статуту Генштаб устиг передати до армії, решта ж...

Підчас останньої евакуації центральних установ державного апарату з Кам'янця Подільського до Польщі в листопаді 1920 року тогочасний начальник Генштабової Канцелярії, що переводив евакуацію і начальник відділу статутів і навчання забули вивезти Статуту, й тільки частину їх вивезли... сторонні люди.

Від большевиків до Петлюри

Зі споминів пор. УГА інж. д-р *Г. Гаврилова*.

Діялося це в 1920. р. Ми стояли тоді на залізничній станції Крижопіль, межі Бірзулею і Винницею на Великій Україні, як залізнична охорона в запіллю червоної армії. Наша частина складалася з трьох сотень б. УГА під командою сотн. інж. Василя Рижевського. Був це час, коли УГА була примушена обставинами перейти на сторону большевиків і прийняла назву ЧУГА (Червона Українська Галицька Армія).

Большевики кинули нас на фронт проти польської армії, з якою йшла разом на Україну Армія УНР під проводом От. С. Петлюри.

З кінцем березня, згл. в перших днях квітня прийшло на нашу станцію двох наддніпрянських дядьків і зажадало доставити їх до команди нашої частини. Показалося, після представлених ними документів, що вони є делегатами УГА і мають приказ знайти звязок з українською армією ген. Павленка, що теж боролася з большевиками і була частиною української армії от. С. Петлюри.

Причина того, що ці власне делегати шукали звязку з ген. Павленком, а не з От. Петлюрою, була та, що ген. Павленко, як бувший вождь УГА ще в Галичині, скорше зрозуміє інтенції УГА і прийме її з цілим довірям, підчас коли От. Петлюра міг би був мати деякі застереження до УГА, що й дійсно показалося пізніше, а що побачимо із дальшого оповідання.

Тих делегатів запасли в живність і дали підводу до найбжичого села. Зі своєї подорожі вернули вони два тижні пізніше, повідомляючи нас, що знайшли армію ген. Павленка і навязали з ним звязок, відповідно до поручених собі інструкцій. Йшли вони з Крижополя на полудне на Миколаїв в напрямку на Крим, бо в тих власне сторонах оперувала армія ген. Павленка. Через села вони перейшли надсподівано скоро, бо в одному селі недалеко від нашої станції, озброєні селяни їх задержали і приарештували, підозріваючи, що вони большевицькі агенти. Коли ж докладно перевірили їх документи та засипали їх перехрестним вогнем допитів, прийшли до переконання, що вони „галичани“ і йдуть до армії ген. Павленка, тоді зараз їх погодували, дали нагоду до відпочинку і відставили їх своїми підводами до слідуєчого села, де їх передали дальше з відповідним гаслом до слідуєчих сіл передавати їх дальше аж на місце призначення. В той спосіб під конвоем законспірованого селянства оба наші делегати дісталися до ген. Павленка, стверджуючи по дорозі сильні протибольшевицькі настрої українського села.

Поладнавши поручені справи з ген. Павленком, ті делегати вернулися в той сам спосіб цілі, хоч змучені, назад. З розмови з ними мали ми вже деяке поняття, на що заноситься, але все таки нічого не знали певного, бо як згадано, наша частина була найбільше висунена на полудне, мала своє призначення пильнувати залізничного шляху посуваючися здовж неї.

Польська армія, а з нею і армія УНР От. Петлюри, стояла фронтом проти большевиків на схід перед Могилевом. Наша сотня була найбільш висунена на полудне.

Дня 24. квітня 1920. р. о год. 1. по півночі збудив мене зі сну підстаршина, що мав тої ночі службу. Тоді курсували тільки військові поїзди і то лише в разі потреби. Наша сотня була якслід виряджена, бракувало нам тільки гармат.

Я негайно зібрався і удався скоро до команданта, де застав вже майже всіх старшин нашої сотні. Командант Р. в коротких словах повідомив нас, що перед хвилиною прибув курієр з команди 2 корпусу УГА з приказом, щоби ми були на все приготовані, бо цієї ночі всі три корпуси ЧУГА починають повстання проти червоних і переходять на сторону От. С. Петлюри. Приказ був підписаний штабом і давав диспозиції нашій частині, як маємо боронитися з полудня, бо з півночі ми криті дальшими частинами ЧУГА, з якими маємо держати звязок. Після цього приказу, до станції Вапнярка,

† поручник У. Г. А. і хор. УСС. Кисіль Осип — І-ий гарм. полк. Помер в 1934 р. в родиннім селі Чистиліві, пов. Тернопіль.

що находилася від нас на північ, о год. 8. рано прибуде частина нашої піхоти і займе стацію, розуміється, роззброюючи відділ Чека, що там находиться. На стації Вапнярка була тільки технічна сотня із ЧУГА, а ціле місто в руках большевиків.

Подавши зібраним старшинам до відома той приказ, наказав мені, щоби я негайно з одним підстаршиною поїхав в сторону Вапнярки, щоби розвідатися, що там діється, і зараз вертати назад до Крижополя.

О год $\frac{1}{2}$ 4 рано ми виїхали в напрямі Вапнярки, цілком не журачися, що буде в Крижополі, бо тут ми мали досить сильну залогоу, що мала завдання роззброїти 5—6 черезвичайок в місті і відділ большевицької кінноти, який складався з 50 кіннотчиків. До Вапнярки ми прибули о год. 7. рано і повідомили команданта, що о год. 8. рано прибуде наша частина піхоти, щоби роззброїти большевицьку залогоу і перевести переворот. Розуміється, поінформували ми його про рішення ЧУГА, додаючи, що на нашій стації влада вже в наших руках, як рівнож і в других місцевостях, які займає ЧУГА.

З нетерпеливістю очікували ми приходу заповідженої частини піхоти, бо залогоу Вапнярки складалася тільки з самих мародерів, а між ними до боротьби здібний був тільки один, а саме Вол. Миськевич, що мав до розпорядження одну гармату і 2 гранати. Наше зденервування доходило вже до найвищого напруження: доходить вже 8. год., а заповідженої частини нема.

Аж нагло за 5 мін. 8. год. заїжджає на стацію карний відділ лотишів і китайців. Не маючи достаточних сил, щоби опертися їм, ми мусіли вийти зі стації в сторону на Крижопіль, де находилися наші більші сили і ждати там на дальший хід подій.

Старшини К-мди 2-ої бригади. Дня 28. XII. 1919 р.: 1. Отаман Виметаль † 1. II. 1920 р., 2. сотник Квапіль, 3. поручник Драган, 4. четар Гораль, 5. четар Довгань, 6. поручник Яворівський, 7. поручник Грігоца, 8. хорунжий Кулик, 9. четар Рабер, 10. хорунжий Чехович, 11. хорунжий Н. Н., 12. вистун бригадний писар Ткачук Федір.

По дорозі стрічаємо дядька і питаємося, що нового в Крижополі, бо власне йшов з тої сторони. З його оповідання довідуємося, що там щось зле, бо біля стації б'ють гармати. А між знаємо, що наша залогоу гармат не має. Ідемо дальше і стрічаємо другого дядька і його теж питаємо:

— В Крижополі „галічани“ зробили проти большевиків повстання, а тепер большевики їх окружили і б'ють на них з гармат.

Здається, що з нами зле, але на всякий випадок підходимо під стацію яругами, поміж горбовинням. Нагло бачимо, що зі стації виїжджає дресина із залогоу в чорних одностроях і спрямовує в нашу сторону машинові кріси. Супроти такого „приняття“ утікаємо до найближчої яруги.

Врешті на другий день, тзн. 24. IV. о год. 12. підходимо до стації і з радістю стверджуємо, що стація находиться далі в наших руках. Зголошуємося до команданта і представляємо положення в Вапнярці та просимо для неї помочі. Тепер довідуємося, що той гук гармат, про котрий говорили нам дядьки, — це було ніщо іншого, як тільки зривання мостів в напрямі на Одесу, щоби в той спосіб забезпечитися від несподіваного нападу большевиків з полудневої сторони.

Та наше положення було дуже замотане й неясне: Вапнярка в большевицьких руках, наша частина висунена найдалі на полудне, за нами тільки большевицькі сили, отже ми властиво відтяти від головних сил ЧУГА.

Правда, маємо 516 люда, маємо досить зброї і муніції, маємо кількадесять коней, що ми їх відібрали від большевицьких кіннотчиків, але що маємо далі робити, куди йти — того не знаємо. Не можемо рівнож на місці очікувати приходу большевиків, бо не знаємо відки і скільки їх може надійти. А таки треба на щось рішитися і щось робити

Остаточно по короткій нараді формуємо дві сотні. Одну з них перебирає пор. Скорик і відходить в сторону на Вапнярку, щоби знищити залізничий шлях, для забезпечення нашої стації від сторони Вапнярки.

Одночасно я з сот. Рамером, з фаху артилеристом, формуємо малий відділ кавалерії з 12 кіннотчиків, а також організуємо відділ полевой жандармерії, яку зараз вислали по доколичних селлах рекуїрувати підводи. Для решти приказ: кожний бере зі собою тільки, що може унести на плечах. Роуміється, забираємо всю зброю і муніцію, а також інший военний матеріял, ладуючи його на зареквіровані підводи.

О год. 5. по пол. дістаємо з північної сторони відомість, що з Вапнярки надїжджає большевицька панцирка і доїхала вже до першого місця, де ми зірвали залізничий шлях. Супроти того висилаємо в ту сторону розвідку, яка за якийсь час повідомляє, що панцирка вернулася назад до Вапнярки, а зрештою з тої сторони спокійно.

Тимчасом вернулася з сіл наша жандармерія і привела зі собою 60 зареєстрованих селянських возів на підводи. В туж хвилину починаємо „евакуувати“ нашу стацію: на вози навантажуюмо муніцію, запасну зброю, всі телефонічні апарати, як також провіант, отже передовсім цукор, тодішню „обігову тверду валюту“ у всіх місцевостях України, а головно на селах. Навантажені підводи висилаємо наперед на захід, розуміється, з відповідною залогою, щоби котрась підвода по дорозі „не заблудила“ з нашим майном. Я з нашою кавалерією виїжджаю на найближчий горбок, щоби мати нагляд на околицю, чи не видно де большевицьких відділів.

На стації Крижопіль остається пор. Скорик з 20 стрільцями, щоби крити наш відворот, згл. евакуацію стації.

На другий день, тзн. 26. IV. о год. 6. рано надїхала большевицька панцирка і почала острілювати сильним вогнем стацію, а тимчасом большевицька залага почала спішно направляти розібраний і висаджений у воздух нашою розвідкою шлях.

Тої ночі старшинські збори вибрали командантом пор. Яремича. О год. 5. рано дістаю наказ злучитися із головною нашою силою і йти вперед. І тоді мали ми перший алярм. Показалося, що надаремно, бо це не було військо, але большевицькі утікачі. Ми їх забрали із собою. В дальшій дорозі ідемо в найрізніших напрямках, а я все зі своїми кіннотчиками на переді. На першім постою дві жеребні кобили мали лошатка. Потім я пішов знова наперед, а зі мною також пор. Скорик.

По довшій блуканні дійшли ми до Клембівського лісу, де розложилися обозом і мали фактичний відпочинок. Тут відбули знову нараду, на якій ухвалено йти далі на захід, передертися через большевицький фронт і злучитися з частинами армії УНР. Я дістаю знову наказ йти наперед, щоби пошукати десь „ока“ в фронті, щоби через нього перебратися поза фронт.

До нас зголосилися українські повстанці, а коли побачили між нами большевицького комісаря, який був між большевицькими утікачами, яких ми забрали із собою, зажадали його видачі, бо мають з ним якісь порахунки. З тих повстанців прилучився до нас німець з Гамбурга родом, український кольтоніст, Петер. З ним ми дісталися під сам фронт. Там схоронилися ми в якімсь глибокім ярі.

Тимчасом непевне положення в запіллі примусило большевиків звинути свій фронт, про що нам донесли наші розвідчики. Іменно один з них повідомив нас, що большевики опускаючи фронт мають ударити на Клембівський ліс, а саме о год. 8. вечером. Ми тоді о год. 6. утекли з того ліса і приблизились ближче до фронту. Відїжджаючи ми чули, як большевики острілювали Клембівський ліс. Потім ми прибули до якогось проліску, вже близько фронту і там стали на відпочинок, чекаючи, що буде далі.

Підчас коли наша „армія“ відпочивала, я виїхав зі своїми кіннотчиками наперед, розвідатися, хто перед нами, поляки чи От. Петлюра. Я виїхав сам, без сотн. Рамера. Ідемо на захід, в напрямі на Мо-

гилів. Год. 2—3 по полудні. Ідемо філястим тереном, гостинцем. Врешті бачимо перед собою дві фіри запряжені волами, їдуть в нашім напрямі. Допускаємо їх до себе на 100—80 кроків. Нараз чуємо крик:

— Стуй, хто їдзе?

Приглядаюся ближче, а це польські вояки порозвертали на возах, не як на війні, а щонайменше на маневрах. Мене це обурило:

— А ви як робите війну? Хто у вас командант?

Вони — була це передня патруля якоїсь польської частини — збентежені показали на захід, і пропустили нас далі. Ідемо далі, чути з далека спів. Дивимося, йде відділ польського війська чвірками. Приходимо до них на яких 50 кроків. Напроти нас виїжджає командант на коні і питає, хто ми. Я кажу, хто ми є і починаю його бештати, за те, що їдуть так спокійно без всякої безпеки. Їх моглиб большевики вистріляти як заяців. Питаю його, що це за дивізія і військо перед нами і питаю, де находиться От. Петлюра. Польський офіцир видно був сильно збентежений, що ми так захопили його частину, і сказав нам, що цеї ночі буде в найближчому селі петлюрівський загін з командантом от. Фроловом (від донських козаків).

Після цього ми розпрощалися, вони поїхали далі, а ми подалися в село, в якому сподівалися зустрінути от. Фролова.

Вїжджаємо в село, аж бачимо, хтось проти нас їде:

— Хто там? — питає. — Повстанці? Якої партії?

І що тут нам відповідати? Тому кажу без надуми:

— Українці.

— Гурра! — розноситься окрик і шапки летять в гору.

Виступає наперед командант, виступаю і я. Представляємо собі. Кажу, що там є польський відділ, а дальше в лісі наша частина. Большевиків нема, утікли і відкрили фронт. Також звертаю увагу, що коли зближаться до ліса, то нехай переважуть рамя білою опаскою і скажуть, що ми поїхали до села Соколова.

Після цього ми розпрощалися.

Скоро западає вечір, а потім приходить ніч. В год. 9. вїздимо в село. Зараз коло перших плотів нас задержує стійка:

— Стій! Хто їде?

Відповідаю: — Повстанці, а ви Фролівці. Проведіть мене, хочу говорити з вашим от. Фроловим.

Перед нами стоять два хлопці галичани: один може літ 14, а другий, його брат, може літ 8—10, на малих кониках.

— Веди, кажу.

Ми проїхали далі і нас по дорозі щось три рази задержували стійки, заки дісталися перед лице от. Фролова. Приняв нас мужчина літ може 35, з георгієвським хрестом на грудях, інтелігентних черт лица. Представляється нам. От. Фролов. Одночасно перепрошує, що не говорить по українськи. Запросив нас до обїду.

Мої кіннотчики дістали також їсти. Я вияснив

от. Фролову цілу справу і просив дати знати до армії Петлюри про нас, щоби нас прийняв до себе. От. Фролов зараз написав доручення і видав наказ завести нас до армії от. Петлюри.

О год. 2. в ночі приїхав з армії Петлюри старшина галичанин і побачивши нас почав з нами дуже зворушливо витатися. Привіз згоду прийняти нас в склад армії.

Після цього прийшла решта нашої частини з цілим своїм майном і на другий день пішли ми до Могилева. Там нас зараз розділили поміж поодинокі частини наддніпрянської армії. І з тою хвилиною наша частина перестала існувати. З цього я виміркував, що нас от. Петлюра боявся і не до-

віряв, тому то нас розсіяв, щоби ми не були разом. Після цього я пішов до от. Шепаровича й зголосився до його відділу кавалерії. Наші частини також не довго були в складі армії от. Петлюри, бо їх поляки порозброювали і відставили до таборів, з початку на Яловець коло Львова, а далі згодом на захід. Та це сюди вже не належить.

Через те, що наша частина зробила диверзію поза большевицьким фронтом, большевики не чули себе певними, тому звинули фронт і уступили далі на схід. І власне тою прогалиною увійшла до Винниці армія УНР і польська без ніякого бою.

А ми за це опісля покутували в польських таборах.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: Федір Дудко.

(Продовження).

— Якась твердиня? — запитав він, показуючи туди рукою.

Митрополит подивився й пояснив:

— То городець при усті ріки Десни для оборони підступів до Києва з боку Варягів і Сіверщини. Кожен корабель з півночі, пропливаючи попри нього, має складати там князеві мито.

І, повернувшись вправо, показав рукою на південь.

— А там ми маємо цілий ряд міцних городів і городців з грецького боку.

Вони постояли якийсь час, перейшли терасою на сснйашний південний бік і зупинилися над урвищем, що стрімко спускалося в глибокий, порослий густим лісом яр. Зовсім недалеко від них, по той бік яру, на залитій сонцем зеленій лісовій галявині, спокійно, не лякаючися гуку музики й людських голосів на княжій горі, паслося кілька сайгаків і турів⁵⁸).

— Це княжий заповідник, — пояснив митрополит, показуючи рукою на ліс, що підносився з яру густим гребенем зелених дубів на протилежні бугри. — Тут полюють тільки великі князі та їх гості.

— А то що? — запитав раптом архієпископ, показуючи рукою на велику похмуру будову на південно-західньому боці, що стояла самотньо, осторонь від інших будов у куті коло земляного валу.

Митрополит Іляріон із сумом подивився на неї.

— То поруб,⁵⁹) — сказав він не відразу. — У тому порубі сидять найнебезпечніші вороги нашого державного спокою.

Потім обережно озирнувся навколо й тихо, над самим вухом архієпископа додав:

— У цьому порубі, брате, ось уже шіснадцять

років сидить рідний великокняжий брат Судислав, колишній князь псковський.

— Шіснадцять років? — здивовано, але так само тихо перепитав архієпископ.

Митрополит подивився своїми розумними очима в далечінь, де голубою смугою блищав поміж верхами лісу Дніпро, прижмурих їх і по хвилині мовчанки заговорив:

— Не в нашій волі судити великокняжі діла. Але в справах державних нашим великим князем кермує висока, може навіть божеська мудрість, брате мій. Уся біда нашого державного устрою в тому, що кожен князь заведеним у нас звичаєм дістає свій уділ. Ми маємо через те цілий ряд малих держав і державок у одній великій державі. Воно, правда, не тільки у нас таке. Це бачимо й у інших державах. І то є велике зло. Не говорячи вже про заздрість і заколоти серед князів, що ослаблюють могутність держави, кожен князь пнеться за всяку ціну до того, щоб заволодіти золотим київським великокняжим столом, не думаючи про те — має він право й природний хист до влади, чи ні. Так воно й з цим Судиславом було, нехай йому Бог простить його нерозум і гордість!

Архієпископ задумливо помовчав, вдивляючися в маленькі закратовані віконця похмурого порубу, відвернувся й глибоко зітхнув.

— Так, так. Кожен до тої влади тягнеться, як оса до солодоців. А чи багато людей розуміє на світі, що для того, щоб ту владу тримати в руках, треба мати божий хист і високий ясний розум.

Архієпископ хотів додати, що у них, у франкській землі, справа державного устрою стоїть ні трохи краще, як на Русі, що численні феоди підточують державну міць їхнього краю, але подумав, ще раз зітхнув і мовчки пішов далі.

Вони були вже на скрутї тераси, що повертала на західній бік. Звідси відкривалася панорама ши-

⁵⁸) Дикі звір'ята, що вже давно перевелися на землі.

⁵⁹) „Поруб“ — старословянська назва тюрми. Один із таких порубів стояв у дворі київських великих князів.

рокого, густо залитого людом майдану коло нової золотобанної церкви св. Софії. Митрополит простягнув руку й хотів був звернути увагу архієпископа на чомусь на майдані, але якась невідома сила примусила його озирнутися. Він повернув назад голову і враз те, що побачив, на мить скувало йому мову.

В повітрі, над вистеленою червоними й білими плитами терасою, з верхніх вікон княжого терему перелетіла китиця квітів і впала за густо обвиті плющем поруччя кудись наділ, на дно глибокого яру, над яким хвилину перед тим стояв він з архієпископом.

Митрополит миттю зиркнув нагору, на відчинене вікно терему, і помітив, як, швидко відвернувшись від нього, там зникла якась дівоча постать. Обличчя дівчини митрополит не встиг побачити. Але в блискучій діядемі на дівочій голові він виразно помітив сині сафіри, що бачив сьогодні на одній князівни Ганни.

Митрополит тривожливо подивився на архієпископа. Але переконався, що той нічого не завважив, швидко ступив назад, до краю тераси, й через поруччя подивився наділ.

— А що там? — озирнувшись, запитав здивовано архієпископ.

Митрополит нічого йому не відповів. Він дивився на дно яру, в якому побачив якогось юнака в багатому візантійському строї. Юнак підбіг до місця, куди впала кинена з вікна китиця квітів, гнучко нахилився, вхопив її й, вирвавши з неї якусь цидулу, вертко, як вивірка, сховався в поближких кущах глоду. Хто був той юнак — митрополит не встиг роздивитися.

— „То ось воно що!“ — схвилювано подумав Іляріон і пригадав собі сумне, мертвлено бліде обличчя князівни Ганни на сьогоднішньому пиру.

— „Е-е, то вже справа зовсім кепська!“

— До чого ти там придивляєшся, брате? — знову запитав архієпископ.

Намагаючися привернути собі спокій, митрополит Іляріон відійшов від балюстради й повільною ходою наблизився до архієпископа.

— Спостерігав одну цікаву річ, — сказав він байдужно.

І показуючи рукою на церкву св. Софії, завважив:

— Багато клопоту і грошей коштує нашій державі оця церква, але ми маємо ту гордість, що ніде в цілому світі, крім св. Софії в Царгороді, ліпшої катедрі нема.

Архієпископ стояв і любувався видом пишної, не зовсім викінченої церкви з цілим рядом круглих золочених купул. А митрополит Іляріон мовчки стояв коло нього й думав:

— „І хто може бути той молодець? Та ж доста мені зараз крикнути на тривогу, щоб ціла княжа дружина з вирниками кинулася навздогін за тим очайдухом і закутого привела сюди! Що потім чекає його — про те ліпше не думати. Коли княжий рідний брат Судислав шістнадцять років у порубі сидить, то що ж із тим молодцем було б!“

І раптом похолов увесь від страшної думки:

— „А чи нема часом якогось злого наміру у тому всьому? В зелену молоду голову які тільки божевільні думки прийти не можуть!“

Митрополит зблід, поправив рукою свій чорний клубок, подивився на маленьку фіолетову шапочку на архієпископській голові й запропонував:

— А чи не добре було б нам, брате, поїхати додому й трохи спочити по всьому. Над вечір, коли відпочне великий князь, ми знову вернемося сюди.

Архієпископ моський охоче пристав на це.

Митрополит увійшов до палати, закликав вирника й наказав йому негайно подати до ганку митрополіч коні.

***

Архієпископ моський іще спав солодким пообідяним сном, коли, з наказу митрополита Іляріона, молодий келейник увійшов до його покою й обережно збудив його.

— Владика митрополит наказав мені повідомити вашу ексцеленцію, що пора їхати до великокняжої палати.

Архієпископ устав і почав збиратися до візити. А митрополит Іляріон у цей час стояв коло вікна сусіднього покою, дивився на казкові переливи тонів перлямутрового обр'я, за яким сідало сонце, й, повний нетерплячої тривоги в душі, думав:

— „А що, як буде запізно вже й з князівною Ганною станеться якесь ліхо? І як я раніш не подумав про це!“

Вже вечеріло й у княжих хоромах почали засвічувати паникадила, коли повіз, в якому сидів митрополит Іляріон з архієпископом моським, знову підїхав під золотий терем.

В повітрі літали лилики. На потемнілому вже сході стояли хмари й час-на-час спалахували в них блискавки. Відсвіти їх голубим блиском перебігали по величезних групах мідяних див і золотому верху княжої палати. Від Дніпра тягнуло приємною свіжістю.

Проходячи в товпі бояр, що шанобливо розступалися перед митрополитом, Іляріон повертав голову вправо і вліво, нетерпляче шукаючи за кимсь очима. Нарешті зупинився перед боярином Вишатою й запитав його:

— Де княжич Всеволод, боярине?

— Княжич із грецькими цесаревичами на березі Дніпра, владико. Вони орудують там коло грецьких огнів, які хочуть запалити вночі.

Митрополит подумав.

— А де князівна Ганна?

— Князівна, владико, в своїх хоромах нагорі.

— То проведи мене зараз, боярине, до князівни й залиши мене там із нею віч-на-віч. Маю про важні речі з нею переговорити.

Вони пішли.

Князівна Ганна сиділа в своїй світлиці з двома молоденькими бояришнями. Боярин Вишата забрав цих бояришень із собою й лишив митрополита самого з князівною.

Іляріон якийсь час мовчки стояв перед князівною, потім повернувся до різблених дверей світ-

лиці, облямованих листвою з рожевого мармуру, й мовчки замкнув їх. Так само нічого не говорячи, перейшов мягкою доріжкою, простеленою на мармуровому омфалі⁶⁰⁾, у кут, до ікони в вирізному кивоті, подивився на коливання слабого світла в філіграновій лампаді перед іконою й сів.

Князівна, збентежена несподіваною візитою, непорушно стояла коло взорчатого вікна й здивованим поглядом пильно стежила за кожним митрополим рухом.

Іляріон іще якийсь час помовчав, оглядаючися по світлиці, по різаних гзимсах із лільового порфіру, по блискучих мозаїках на перехрестях шатрового склепіння, по різному „узорокчю“⁶¹⁾. Нарешті повернув голову до князівни й тихим, повним отцівської ніжності голосом заговорив:

— Овча мое любе! Прийшов я до тебе, щоб поговорити про одну дуже важну річ. Про справу, дитино, від якої залежить тепер не тільки твоя доля, а й честь нашого любого рідного краю.

Князівна стояла так само непорушно, звівши руки в широкіх, обтиснених на зап'ястях рукавах здовж довгого убрання з золотої парчі. На голові в неї була висока з перлами й синіми сафірами діядема, з якої спускалася по плечах наділ ціла хмара пишного, ніжного, як пух, тонкого мережива.

Митрополит подивився на незвичну блідість її обличчя й тонких безкровних рук, що вирисовувалися білістю мармуру на золототканому одінні, й продовжував:

— Від малих літ, від колиски знаю тебе, люба дитино. І все, що було в безгрішній і чистій душі твоїй, знав я, як духовник твій, бо вся ти відкривалася мені на сповідях⁶²⁾. Але є одна гріхозна тайна в тебе, до якої ти чомусь не хотіла признатися мені.

Князівна раптом іздрігнулася всім тілом, схвала свої очі під довгими повіками й низько схилила голову.

— Ту тайну знаю я. Не бійся — вона вмре разом зі мною. Але щоб розгрішити тебе, я мушу, чадо миле моє, поки ще не пізно, перед обличчям того, кому все підвладне, висповідати тебе. Бо, як пастир твій і пастир цілого народу нашого, я не можу допустити, щоб гріх, що криється в тій тайні, упав соромом на голову твою, на голову отця й матері твоєї і на голову всього нашого народу, що, як найціннішу перлину, віддає тебе в руки чужого нам племені, з яким хоче звязати себе узами дружби й тим скріпити свою державну міць.

Князівна рівно, як свіча, стояла перед ним із схиленою в золотій діядемі головою.

⁶⁰⁾ Омфалієм з грецького називали кам'яну підлогу шахматного рисунку або килимової інкрустації, вистелену плитами з різноколірових мармурів, порфірів, базальтів чи іншого дорогого декоративного каміння.

⁶¹⁾ „Узороччям“ називали в ті часи різні філігранові в вирізблені речі царгородської й херсонської золотарської штуки.

⁶²⁾ Митрополит Іляріон, ще як священик Спаської церкви на Берестові, а потім як митрополит, увесь час був сповідником великокняжої родини.

— Ніяких признань від тебе я не вимагаю, — говорив митрополит. — Одно тільки хочу почути від тебе: чи був якийсь замір з боку того, з ким ти тайно звязала себе, перешкодити твому від'їзду до далекого краю, де маєш стати королевою?

Князівна схилила голову ще нижче й мовчала.

— Кажу тобі ще раз, дитино моя: все, що почую від тебе, заберу в могилу з собою й ні одна жива душа на світі ніколи не довідається про це.

Князівна мовчала.

Пильно вдивляючися в неї, митрополит спитав:

— Він може хотів викрасти тебе, дитино?

Плечі в князівни раптом іздрігнулися, й вона, закривши обличчя долонями, заридала.

— Відкрийся мені, як духовному отцеві своєму, чадо моє, й облеghi свою душу.

— Так, владико! — ледве чутно, серед ридань вирвалося їй з грудей.

Митрополит ні про що більше не розпитував. Зате в мягких, повних ласки й батьківського настановлення словах, що доходили до самих глибин душі її, почав доводити князівні, який безум і нерозважність гніздилися в тому страшному замірі. Природа вклала однакові почуття в кожну людську душу, на якому б щаблі суспільної драбини людина не була — від найвищої до найнижчої. Але не кожному чути можна давати волю, а в становищі, що займає князівна — особливо. Те, що може робити перша-ліпша дівчина, того не вільно робити їй, князівні, з іменем якої звязана честь великокняжого роду й гідність цілої держави. Можна не любити слави, але в інтересах великої маси людей, в інтересах державних можна, а іноді й треба буває, пожертвувати своїм особистим щастям.

Митрополит говорив іще — довго, переконливо, красномовно.

— Там повно веселощів і втіхи з нагоди твоїх заручин, дитино моя, — закінчив він — і в теремі батьків твоїх, і в цілому Києві, і в краї. Одна тільки ти не хочеш перебороти смутку, що каменем лежить тобі на серці й іржою точить твою душу...

Князівна раптом захиталася й упала перед ним на коліна.

Митрополит схопився на ноги, вийняв із кишені епітрахиль, надів його собі на шию й покритив ним голову князівни. Потім нахилився до її вуха й тихо спитав:

— Чи зрозуміла ти, доню моя, все божевілля того, на що ти піддалася?

Князівна плакала.

— Чи жалуєш, що слухала злих нашептів, які могли допровадити тебе до непоправимого гріха?

Вона почула на собі холод срібної тканини, що лежала на голові її, довірливо притулилася до того, хто обіцявав їй зберегати тайну, й крізь гіркий плач промовила:

— Я кохаю його!

— Чи жалуєш, питаю тебе, свого вчинку, дитино? — уперто перепитав митрополит.

Не перестаючи ридати, князівна легко хитнула головою.

Митрополит випростався й повним якоїсь містичної величі голосом прорік:

— Господь і Бог наш, творець усього видимого й невидимого, благодатю й щедротами своїми да простить тобі вся согрішення твоя. І аз, недостойний раб Божий Іляріон, властю даною мені, прощаю й розршаю тя, чадо, от всякого союзу клятвеного й от всіх гріхів твоїх — во імя Отця, і Сина, і святого Духа.

Він скинув з голови дівчини епітрахиль, поцілував князівну в чоло, допоміг їй встати на ноги й посадив коло себе.

— А тепер, люба дитино, візьми перо й напиши тому, від союзу з яким я розршив тебе, нехай він зараз прийде до Десятинної церкви. Я там, так само, як тебе тут, висповідано його. Сам я вишлю післанця до нього з твоїм листом і ніхто, опріч мене й тебе, знати про те не буде.

Князівна, похитуючися, встала, непевними ногами підійшла до столика, на якому було золоте жбанко з перами, сіла й під диктат митрополита почала писати.

А за півгодини післанець від митрополита з ли-

стом князівни за пазухою летів вулицями міста на коні.

Митрополит сидів у княжій світлиці й розмовляв із угорськими королевичами, коли йому прийшли сказати, що якийсь гонець чекає на нього на ганку княжого терему.

Митрополит вийшов.

— Наказ владичин виконав! — відрепортував післанець. — Людина, якій я завів листа, стоїть коло Десятинної церкви й чекає на владичу.

Іляріон узяв свій жезл, зійшов сходами княжого терему на майдан коло мідяних див і пішки попростував до Десятинної церкви.

Спалахнула блискавиця й освітила постать якогось юнака в срібних шатах, що стояв коло церковної брами.

— Це ти, сину, чекаєш на мене? — спитав, підходячи до нього митрополит.

— Я, святий отче! — схилиючися перед ним і цілуючи його в руку, відповів юнак.

Митрополит узяв його під руку й повів до церкви.
(Далі буде).

Б І Б Л І О Г Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

І. Ш.

Рудницький Михайло. Дві французькі повісті з нашої революції. Кал. Черв. Калини на 1927 р. Львів. 1926. 8°, ст. 151—158.

Оповідання Ю. Касселя: „Махно та його жидівочка“.

Рудницький Ст. Війна та наука. „Кривавого Року“. Альманах. Відень 1917, 8°, ст. 42—45.

Про відношення війни до науки.

Рудницький Ст. проф. Галичина та Соборна Україна. „Воля“, Відень...

Русальний. Самохитник. Львів 1918, 8°, ст. 18.

Збірничок жартів, сміховинок, гумореск і сатири, присвячених подіям загально-українським і січовим.

Рус. Мст. З переживань першого наїзду. „Діло“ Львів 1916, чч. 202—210; 215—219; 222.

Під москалями в Галичині.

Русевич М. Г. Під звуки струн Першого Падлиста. (Присвячую пам'яті Січових Стрільців). „Січ“. Шикаго 1926, ч. 21, ст. 3—4.

Русова Софія. Пам'яті лицарів. (Спогади). Кал. альманах „Дніпро“ на 1930 р. Львів 1929. 8° в., ст. 8—10.

Вражіння: Чорноморці. Вступ до Києва військ Директорії. Хорі в заплілю. Польські табори.

Р. Ф., сотник. З останніх боїв. (Сторінка з історії української кінноти). Календар „Черв. Калини“ на 1935 р. Львів 1936. 8°, ст. 134—136.

Окрема кінна дивізія. 4-й кін. полк ім. от. Сірка. Розгром 41-ої пішої большевицької дивізії під Теремовлю 17 вер. 1920 р. Гер. подвиг сотн. Цапка.

—с. Із галицьких споминів. „Каменярі“. Чернівці 1922, ч. 26, ст. 16.

1918. XI. Кілька фактів з діяльності „Жіночого кружка“. Випадок із сотнею, що мала відійти на Львів.

Савич Іван. Гуцульський полк морської піхоти в Армії УНР. „Літопис Ч. К.“ Львів 1932. 4°, ч. 4, ст. 15.

Савченко В., полк. ген. шт. Втрачені можливості для перемоги в листопаді 1920 р. „Табір“ Каліш. 1924. 8°, ч. 2, ст. 99—131.

Савченко В., ген. шт. полк. Нарис боротьби війська У. Н. Р. на Лівобережжю наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (На підставі документів та оповідань свідків).

„За Державність“. Збірник 5. Варшава 1935, в. 8°, ст. 158—185; ч. 6, ст.

Военно-іст. монографія. 1. Політ. ситуація в Україні перед повстанням Директорії. 2. Кор. огляд військової ситуації у наших сусідів на передодні повстання Директорії. 3. Статист. огляд Лівобережжя. 4. Війська Директорії і боротьба з гетьманцями на Лівобережжі.

Савченко В. П. ген. шт. пол. Спогади про український рух у XII. російській армії в 1917 році. „За Державність“. Збірник I. Каліш 1929. 4°, ст. 48—61.

Вступ. Укр. рух в 136 п. див. Праця. Відношення москвинів до укр. руху. Ставлення до укр. руху ком-ра 542 Лепельського полка. Дивізійна рада. Укр. рух в III-ій п. Особій дивізії. Праця. Ставлення москвинів у дивізії і ком-ра 9-го Особого полку до укр. руху. Армійська рада та її праця. Укр. військовий делегатський вїзд XII-ої армії 6-го травня. Українізація XXI арм. корпусу та його доля. Висновки.

Савченко-Вільський В., фльоти ген.-хор. Босфоро-Дарданельське питання і необхідність панування України на Чорному морі. „Табор“. Варшава 1929, ч. 11, ст. 3—11.

Савченко-Вільський В. фльоти ген.-хор. Вовня фльота України. (Основи морської оборони держави). „Табор“. Варшава 19.., 8°. ч. 12. ст. 37—45.

Савченко-Вільський В., фльоти ген.-хор. Вплив моря на розвиток культури й значіння його у справі поширення могутності та добробуту держави. „Табор“. Каліш 1929. 8°, ч. 10, ст. 50—64.

Савченко-Вільський В., ген.-хор. фльоти. Короткий історичний нарис розвитку фльоти. „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 4, ст. 11—15; ч. 5, ст. 21—24.

Стаття загального змісту.

Сагайдачний Петро. Великдень у Києві. „Нов. Час“. Львів 1936, ч. 82, ст. 2, 4.

С. С. 1918. Київські сутерени в ставленні до СС.

Сагайдачний Петро. Гадяч — Андрусів — Варшава — Рига. В п'ятнадцяті роковини політичної конвенції між Польщею й Україною з 22 квітня 1920 р. та т. зв. Київської виправи й її фіналу. „Нов. Час“. Львів 1935, ч. 117—118.

Сагайдачний Петро. Лисоня. Вшануймо двадцяті роковини геройського чину Українських Січових Стрільців. „Нов. Час“. Львів 1936, ч. 121, ст. 2.

Сагайдачний Петро. Маківка. В двадцятиліття ге-

ройського чину Українських Січових Стрільців. „Нов. Час“. Львів 1935, ч. 103, ст. 4—5.

Сагайдачний Петро. Святвечір у столиці української держави. Спогад. „Нов. Час“. Львів 1934, ч. 14, ст. 3.

Побутове.

Сгардинський. П. Сулятицький: Розгром Кубанської Краввої Ради. 1931. „Тризуб“. Париж 1931. 8°, ч. 10, ст. 26—27.

Рецензія.

Сгардинський. (Рецензія). „Тризуб“. Париж 1931. 8°, ч. 16, ст. 28—29.

На ч. 7 журн. „Россія“, присвяченого Кубанському Козацькому Війську.

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБКИ.

В „Літописі Ч. К.“ ч. 7—8 за липень—серпень на стор. 4. 2-га колуна стрічка 8 з гори надруковано: — „Проф. Микитей подає як дату 5-го і т. д.“

Має бути: Проф. Микетей подає як дату 9-го VI. — і т. д.

Хто знає адресу п. **Степана Кушея**, б. хор. УГА, що перебував в таборі в Йозефові, ЧСР, хай подасть Адміністрації „Літопису“.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 9. / Вересень 1936.

ЗМІСТ:

Інвалід		Історія статуту польової служби	
Ф. Невестюк	2	Вартоломій Евтимович	14
Події на Замарстинові дня 21. XI. 1918 р.		Від большевиків до Петлюри	
Др. Петро Сайкевич	2	Др. Г. Гаврилів	17
Стрільці на сцені		Знад Дніпра до Сени	
Ярослав Гриневич	4	Федір Дудко	20
Памятник Поляглім у Раві Руській	7	Бібліографія	23
Вияснення до світлин	8	Справлення похибки	24
Данський Посол про Козацьку Україну			
і Московщину	9		

Міліоновий збут ПАПЕРЦІВ і ТУТОК

„КАЛИНА“

ГОВОРИТЬ САМ ПРО
ВИСОКУ ЯКІСТЬ
І ДЕШЕВУ ЦІНУ.

фабрика в Тернополі — фабр. склад Львів, вул. Бляхарська 11

Фабрика хемічних виробів

О. Левицька і Є-ка

У Львові, вул. Кордецького ч. 51.

Телефон 60-04.

ПКО. 503-881

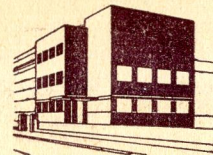
поручає власні вироби найкращої якості
Пасту до взуття „Елегант“ терпентинову.
Пасту до взуття „Елегант“ люксус. в туб.
Пасту до підлоги „Французька маса“
Еіск комбінований до підлоги
Васеліну до шкіри

Синку до білля

помадкову і коронову

Шварц до чобіт. — Віск шевський. — Смолу.

УВАГА!
МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРЬБИ УКРАЇНИ
ЗБІРАЄ ПОЖЕРТВУ НА

УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ У ПРАЗІ

ДАЙТЕ Й ВИ СВОЮ ЦЕГЛИНУ!
ПОШЛІТЬ СКОРІШЕ ВАШУ ПОЖЕРТВУ!
ЗРОБІТЬ ЗБІРКУ У ВАШІМ ТОВАРИСТВІ!
НЕ ВІДКЛАДАЙТЕ!
ЖЕРТВУЙТЕ ВСІ
НА УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ У ПРАЗІ
ХТО СКІЛЬКИ МОЖЕ!

ГРОШІ СЛАТИ НА АДРЕСУ ДИРЕКТОРА МУЗЕЮ
Prof. D. Antonovč. Praha-Nusle. 245. Czechoslovakia.

НЕ ЗАБУВАЙТЕ!

Спомини Софії Русової

друкуються в 1936 р. в часописі „НОВА ХАТА“

Багато ілюстровані.

Опера „Різдвяна Ніч“ — Празьке видання Кобзаря —

Підгільна робота

цікаво описані й змальовані відомою нашою
діячкою.

Жадайте оказових чисел „НОВОЇ ХАТИ“.

АДРЕСА: ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 39.

Імена всіх, і тих найменших жертводавців (хто подасть своє прізвище розбірно), Музей збереже Україні в своїх пам'ятних книгах; хтож дасть відразу або частками 10 доларів, буде записаний в окремій пам'ятній книзі Фундаторів Українського Дому; а хто часть 25 доларів, буде записаний в золотій пам'ятній книзі Добродіїв Музею Визвольної Боротьби України; імена всіх жертводавців, хто дасть по 100 дол., буде уміщено на окремій почесній стіні Українського Дому; а імена всіх, хто дасть по 500 дол., буде виписано золотими літерами на окремій мармуровій таблиці при вході.

1000 цеглин коштує 10 дол., 100 цеглин коштує 1 долар.

Не спізнiться з своєю пожертвою на Український Дім у Празі! Не будьте останнім: хто жертвує вчас — помагає вдвоє!

В ж е в и й ш о в

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1937 рік

під редакцією І. Іванця.

Календар присвячений двадцятиліттю революції на Україні, двадцятиліттю Великого Зриву, двадцятиліттю українських державницьких змагань.

▮

Богатий і різнородний зміст!

▮

Прегарна окладинка арт. мал. В. Ласовського!

▮

**Цікаві, ревеляційні, вперше репродуковані, світ-
лини!**

▮

Календар-Альманах „Червоної Калини“ на р. 1937. це вартісний збірник історичних праць і літературних статей.

▮

Календар-Альманах „Червоної Калини“ на р. 1937. це цінне збагачення кожньої української книгозбірні.

Ціна 1.50 зол., з пересилкою 1.85 зол.

Дістати можна по всіх книгарнях або у Видавництві „Червона Калина“,

Львів, вул. Зіморовича ч. 12., поштова скр. ч. 43.